

** ORGELS IN DE BOXTELSE SINT-PETRUSBASILIEK **
alsmede enige aanverwante onderwerpen

Ruud van Nooijen, Boxtel - versie 9 april 2019 (1e versie: 17 mei 2007)

*Sint-Petruskerk (Verrijzenisparochie) te Boxtel, centrum.
Foto van maandag 15 augustus 2005.*

I N H O U D S O P G A V E

1.	Orgels in de Sint-Petruskerk tot Reformatietijd	blz. 2
2.	Dak en gewelf schip en kerk storten in	blz. 3
3.	Conflict parochieel zangkoor in 1808 over aanschaf orgel	blz.4
4.	Franse tijd: Boxtelse katholieken krijgen Sint-Petruskerk terug	blz. 6
5.	Deken De Wijs neemt contact op met orgelbouwer Smits	blz. 8
6.	Het orgelbouwersgeslacht Smits	blz. 9
7.	F.C. (Frans I) Smits bouwt Boxtels orgel	blz. 13
8.	Definities: geluid, golflengte, frequentie, orgelpijpen en mensuren	blz. 22
9.	Organisten en orgeltrappers	blz. 34
10.	1862: Torenbrand	blz. 39
11.	Eerste wijzigingen aan het orgel	blz. 39
12.	Vernieuwing klavieren	blz. 39
13.	1927: Ingang kerk wijzigt: gevolgen voor het orgel	blz. 40
14.	1929: Windvoorziening orgel wijzigt - aanleg centrale verwarming	blz. 41
15.	1938: Het orgel is versleten...	blz. 44
16.	1940-1945: Duitse orgeldeskundige - gevaar voor vernietiging	blz. 44
17.	Periode 1938-1956	blz. 45

18.	1955: Werkzaamheden aan het orgel	blz. 45
19.	1971: Roetexplosie	blz. 46
20.	1973: Onderhoud en opmeting	blz. 46
21.	Koster Jo van Abeelen ontdekt brand	blz. 47
22.	Gebruik orgel 1956- 2004 – orgelconcerten	blz. 47
23.	Jan Clercx, orgelbouwer	blz. 54
24.	Na ruim driehonderd jaar weer twee orgels in Sint-Petruskerk	blz. 56
25.	Stichting tot restauratie en behoud Smits-orgel opgericht	blz. 57
26.	Het orgel wordt gerestaureerd	blz. 59
27.	Kosten restauratie	blz. 73
28.	Eindkeuring gerestaureerde orgel	blz. 74
29.	Heringebruikneming: zondag 23 april 2006	blz. 76
30.	Kat met negen levens	blz. 85
31.	Nagekomen berichten	blz. 86
32.	Bronnen	blz. 86

1. **ORGELS IN DE SINT-PETRUSKERK TOT REFORMATIETIJD**

Over het, tot nu toe, oudst bekende orgel in de Sint-Petruskerk te Boxtel geeft een post, voorkomend in de rekening van de Illustere Lieve Vrouwe Broederschap te 's-Hertogenbosch over het jaar 1526/'27 enige inlichting. Deze post luidt: "Den ergelmeker van Mechelen, die tot Boxten een nyeuwe werck levert, omdat hij 2 maele ten Bosch gecomen is om onse orgelen te accorderen ende te repareren ende daerinne te versiene ende te verhueden die gebreken die daerinne comen mochten..."

Ruim twintig jaar later is er reeds sprake van een "nyuwen werck ende organen", dat de Bredase orgelbouwer Yzebrant Claes Yzebrantszoon in 1549 voor de kerk te Boxtel maakt voor 72 karolusgulden. De kerkmeesters van Boxtel leverden aan de orgelmaker voor dit werk een grote partij lood – waarschijnlijk afkomstig van het oude orgel – tot een maximum van 1.000 pond, waarvoor Yzebrant Claeszone (zo wordt hij ook vermeld) aan het kerkbestuur een vergoeding betaalde van 38 stuiver per 100 pond.

Vervolgens komen wij Jacob Niehoff, burger van Keulen en lid van de beroemde orgelbouwersfamilie, tegen. Deze heeft in 1607 het orgel van de kerk gebouwd.

TWEE ORGELS IN KERK

Hierna wordt in 1610 een tweede, kleiner, orgel geplaatst. Het stond in het toenmalige Lievevrouwekoor en werd aangeduid als "het kleine orgel". Maker was de uit Nijmegen afkomstige meester Aelbert Kiespenninck. Hem werd 500 gulden betaald "voor het opmaken van de orgelen in onser liever vrouwenchoir", boven de 336 gulden die hem reeds eerder waren uitbetaald.

Dit orgel werd in 1626/'27 gerepareerd wegens mankementen aan de blaasbalgen: "Item betaelt aan Antonis Bacx vanden blaesbalcken te lymen ende stoppen opten cleyn organen, 10 st."

BRAND: SCHADE AAN ORGEL

In 1613 brandde de torenspits af. Het grote orgel, dat zich bevond op de orgelzolder van de toren, liep toen veel schade op. Kerkrekeningen van 1614/'15

bevatten aanzienlijke uitgaven voor de restauratie van het orgel. Hierbij doet men een beroep op "Heer Antonius" (eigenlijke naam was Joannes van Rixtel), een dominicaan uit Den Bosch. De orgelrestauratie werd door hem aangenomen voor 350 gulden.

NAMEN ORGANISTEN EN ORGELTRAPPERS

Namen van organisten: 1608: Rutger van Someren;
1610: Peter van Limborch.

Orgeltrappers: van 1609-1611 Peter Mathijssen, hij ontving jaarlijks 10 gulden; in 1615 werd het orgel getrapt door de kinderen van Jan Gerrit Goosens, alsmede door de zoon van de koster en de zoon van een kremer.

2. DAK EN GEWELF 'BUIK' (SCHIP) VAN KERK STORTEN IN

Sint-Petruskerk, Boxtel met ingestort schip. Anonieme waterverftekening, 18^e eeuw. Zichtbaar is het, februari 1684 ingestorte, schip van de kerk.

Wat er met de orgels na 1648 is gebeurd weten we niet. In de kerkrekening van 1653 is er alleen nog sprake van "het orgel".

In februari 1684 stortte de gewelven van het middenschip in. Het toen aanwezige orgel moet daarbij zijn beschadigd. Hoe dan ook, op donderdag 21 september 1684 verkopen 'de regeerders der Baronne van Boxtel, bij 's-Hertogenbosch, met Octroy (toestemming) van de Raden van State het overgebleven Orgel, hoog 12 voet, hebbende 8 Registers, als Prestant, Trompet, Bordon, Octaef, Super-Octaef, Sexquialer, Mixtuer en Schgerp, met een Pedael daer aen.' Het instrument was gebouwd door dezelfde *Hoogduytsche Meester* die ook de orgels in 's-Hertogenbosch en Antwerpen had gebouwd. Tevens werd een partij *Duyf-steen* afkomstig van de Boxtelse Sint-Petruskerk verkocht. Dankzij een ontdekte

krantenadvertentie weten we wat voor orgel er toen in de Boxtelse Sint-Petruskerk Stond!¹

Wert genotificeert, dat de Regeerders der Batoune van Boxtel, by 's Hertogenbosch, met Oortoy van de Raden van State, op den 21 Septemb. tot Boxtel voorn., ten profijte van d'ingevallene Kerk aldaer, publijk sullen verkopen het overgebleven Orgel, hoog 72 voet, zijnde 't selve van de Hoogduytsche Meester, die 't groot Orgel in den Bosch en Antwerpen heeft gemaect, hebbende 8 Registers, als Prestant, Trompet, Bordon, Octaef, Super-Octaef, Sexquialter, Mixtuer en Scherp, met een Pedael daer aen: Iemant gading hebbende, kan 't selve van nu afaen besien. Oock sal men op dien dag aldaer verkopen een quantiteyt Duyf-steen, nyt de voorz. Kerk gekomen.

Gedruckt tot Haerlem, by ABRAHAM CASTELEYN, Stads-Drucker, op de Markt, in de Nye Druyk. Den 17 Augusti, 1684.

Advertentie in de Oprechte Haarlemse Courant van 17 augustus 1684

Tijdens een storm op 9 november 1800 de, tot dat moment overeind gebleven, noordelijke muur van het schip in, de bouwval nog desolater makend. Het is niet waarschijnlijk dat er na 1684 nog een nieuw orgel in de kerk is geplaatst. De weinige, in Boxtel woonachtige protestanten hadden al moeite genoeg om de lasten op te brengen verbonden aan het onderhoud van de Sint-Petruskerk. Het nog bruikbare deel van de Sint-Petruskerk, transept en koor werd van de bouwval van het ingestorte schip afgescheiden door het optrekken van een hoge muur.

3. **CONFLICT PAROCHIEEL ZANGKOOR IN 1808 OVER AANSCHAF ORGEL**

In het jaar 1808 ontstond er een conflict tussen het zangkoor van de Boxtelse Sint-Petrusparochie en vicaris Van Alphen. Dat was dus nog ten tijde dat er gekerkt werd in de schuurkerk, gelegen aan de Burgakker, waar zich ook de patorie bevond. Het begon ermee dat het zangkoor, bij monde van de voorzanger, een hogere vergoeding eiste voor het zingen van de mis.

Het koor ging zich beschouwen als een zelfstandig orgaan.

President Van Gils (rector seminarie op Herlaar, had veel vrienden en kennissen in Boxtel, waaronder deken Du Messie) die op 22 januari 1808 Boxtel bezocht, maakte melding van de twist. Hem werd verteld dat de opstandige zangers (in die tijd!) tegen deken Du Messie zouden hebben gezegd dat, indien er geen orgel zou komen, ze niet langer zouden zingen. Deze kwestie kwam ook vicaris Van Alphen ter ore. Van Alphen, een behoudend mens oordeelde over het orgel als "een alleronnuttig stuk meubel". Hij wilde waken voor het gebruik van allerlei onkerkelijke muziek en frivoliteiten in kerken. De zangers hielden voet bij stuk. Op de zondag onder het oktaaf van Maria hemelvaart zette tijdens de hoogmis de celebrant het "Asperges me" en de Gloria in. De koorzangers weigerden verder te zingen. In deze kwestie kregen de opstandige zangers Van Van Alphen de wind van voren.

Tevens bleef Van Alphen zich op het standpunt stellen dat aanschaf en onderhoud van Een orgel plus daarbij de kosten van een aan te stellen organist en orgeltrappers te veel geld kostten: met aankoop van een orgel, het jaarlijkse onderhoud en het bestaan van een organist zou tenminste de kapitale som van 4 à 5.000 gulden zijn gemoeid. Van Alphen greep daarbij een ander probleem aan om er fijntjes op te wijzen dat het geld wel beter kon worden besteed: de plaatsing in de - grote en groeiende Sint-Petrusparochie - van een tweede kapelaan achtte hij eerder op zijn plaats.

¹ *Oprechte Haarlemse Courant, 17 augustus 1684.*

Toch gaf Van Alphen blijk rekening te willen houden met eventuele wensen op dit gebied van de parochiegemeenschap want hij liet inzake de orgel-kwestie weten dat, indien voldoende is voorzien in het noodzakelijke, de beschikbare middelen het toelaten, én de meerderheid der parochianen een orgel zou willen hij niet zal “difficulteren” om de aanschaf van een orgel mogelijk te maken. Met andere woorden: niet een handvol – in dezen onbevoegde - rebellerende zangers bepalen zulks, doch de gehele gemeente!
De bezwaren van vicaris Van Alphen zijn – mede - te begrijpen vanuit de kerkmuziekpraktijk van die tijd.

Jan van de Laar schrijft daarover in het boek “De orgelbouwers Smits, enkele aspecten van hun leven en werk”: “Nadat de Franse tijd een scheiding had gebracht tussen kerk en staat en veel katholieke gemeenschappen hun kerk hadden teruggekregen, zien we dat daarna het interieur van die kerken aandacht krijgt en worden verrijkt met kerkmeubelen en orgels. De eredienst wordt weer in volle glorie hersteld, inclusief de kerkmuziek. Aan het begin van de 19^e eeuw ontstaat in het Zuiden een streven naar uitbreiding van het repertoire. Naast Gregoriaans, gezongen in alternatim met het orgel of in bewerkte vorm, ontstaat een nieuw ideaal: het meerstemmig zingen, hetgeen leidt tot het invoeren van missen van Leuvense, Amsterdamse en Augsburgse afkomst.

Om een onderscheid te aken tussen deze muziek en het (eenstemmige) Gregoriaans, gebruikte men voor deze missen wel de term ‘muziekmiss’. In de eerste decennia van de 19^e eeuw vinden deze ‘muziekmissen’ in Brabant gretig aftrek. Het zijn miskomposities die meestal door amateurorgnisten zijn geschreven en worden gekenmerkt door hun eenvoudige harmonische opzet en structuur. Het karakter is van een vrolijke, soms zelfs frivole aard en spreekt het kerkvolk bijzonder aan.”

KOORREGLEMENT

Het thans nog bij het orgel opgehangen koorreglement uit 1830. Hier op een foto gedurende de periode van restauratie van het orgel. He reglement is ietwat verschoven binnen de lijst.

Hoe dan ook, de rebellerende zangers kregen hun zin niet. Hen werd de toegang tot het koor ontzegd. Om in de toekomst soortgelijke problemen voor te zijn werd datzelfde jaar nog (1808) een koorreglement ingevoerd.

In 1830 was dit reglement aan vernieuwing toe. Een exemplaar ervan is altijd bewaard gebleven en hangt, tot op de dag van vandaag, ingelijst op het orgel. Daarna zou het nog 34 jaar duren alvorens er uiteindelijk een orgel kwam.

4. **FRANSE TIJD: BOXTELSE KATHOLIEKEN KRIJGEN SINT-PETRUSKERK TERUG**

Boxtelse Sint-Petruskerk (zuidzijde) met ingestort schip. Tekening door Hendrik verhees in 1787.

Tijdens de Bataafse Republiek (1795-1801), werd op 17 maart 1798 de Staatsregeling, een eerste grondwet van kracht. Conform de bepalingen van een der zogenaamde additionele artikelen bij deze Staatsregeling, werden maatregelen genomen, waarbij kerken, die tijdens de periode van Reformatie, waren overgegaan naar de Nederduits Gereformeerde Kerk, werden toegewezen aan de denominatie (geloofsricting) met de meeste leden. In het zuiden van land was dat in het overgrote deel het rooms-katholieke geloof. Zo ook te Boxtel.

Vicaris **Antonius van Alphen** was fel gekant tegen herbouw van de, gedeeltelijk ingestorte, Sint-Petruskerk, Hij toonde zich een groot voorstander van de bouw van meer, nieuwe, kerken à la model schuurkerk. Hij gaf de bekende Boxtelaar **Hendrik Verhees** zelfs opdracht een plan uit te werken, teneinde te komen tot uniforme normen ten aanzien van de bouw van dit type kerk. Voorts stelde Van Alphen zich op het standpunt dat de Sint-Petruskerk door langdurig gebruik door niet-katholieken was ontheiligd, ja er waren in zijn ogen zelfs 'heidenen' in de kerk begraven. Daarbij vond Van Alphen dat de kosten van herbouw onmogelijk waren op te brengen. Hij toonde zich daarbij roomser dan de paus, want toen hij deze om een verbod vroeg om de Sint-Petruskerk weer in gebruik te nemen (ter ondersteuning van zijn eigen denkbeelden), luidde het pauselijke antwoord dat niets de heringebruikneming in de weg stond...

PROTESTANTEN KRIJGEN IN 1812 REEDS EEN NIEUWE, EIGEN KERK

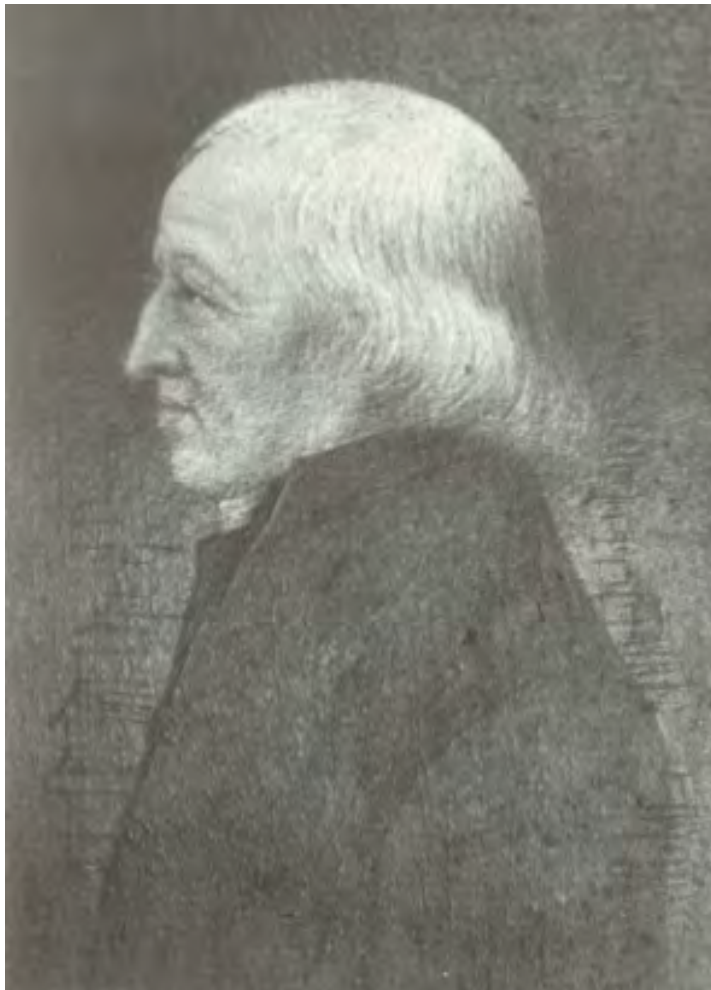

Protestantse kerk te Boxtel, ontworpen door Hendrik Verhees, in gebruik genomen 1812.

Inmiddels had de protestantse gemeenschap reeds in 1812 een, door Boxtelaar Hendrik Verhees (ook bekend als landmeter, cartograaf, aannemer, architect, waterbouwkundige, bestuurder en vrederechter) ontworpen, nieuwe kerkje kunnen betrekken, terwijl de katholieken nog steeds ter kerke gingen in hun schuurkerk aan de Burgakker. Vanuit de parochianen was er veel steun en sympathie voor de herbouw van de, toen reeds eeuwenoude, Sint-Petruskerk. Daaronder bevonden zich ook invloedrijke figuren, waaronder wederom Hendrik Verhees. Toen eindelijk de (grote) financiële problemen waren opgelost, kon in 1823 eindelijk de herbouw van start gaan, onder leiding van Gerrit Heessels. Voor hem zou, na de heringebruikneming van de kerk, de eerste uitvaartdienst gehouden moeten worden... In 1827 vond de inzegening plaats door vicaris Antonius van Alphen, die zijn strijd tegen herbouw uiteindelijk had opgegeven.

Hendrik Verhees mocht dit alles niet meer meemaken: hij stierf reeds in 1813. Al met al verliepen er zo'n 29 jaar alvorens de teruggeven Sint-Petruskerk weer daadwerkelijk als kerkruimte in gebruik kon worden genomen door de katholieke gemeenschap van Boxtel. Eén jaar later, in 1828, werd de schuurkerk op de Burgakker afgebroken.

5. *DEKEN DE WIJS NEEMT CONTACT OP MET ORGELBOUWER SMITS*

Deken De Wijs

In het jaar 1840 knoopte de toenmalige deken De Wijs, tevens pastoor van de Boxtelse Sint-Petrusparochie, onderhandelingen aan met orgelbouwer Franciscus Cornelius Smits te Reek, over de bouw van een nieuw orgel in de pas gerestaureerde (1823-1827) Sint-Petruskerk te Boxtel. Dekan Franciscus Antonius de Wijs werd in 1773 in 's-Hertogenbosch geboren. Zijn vader was wijnhandelaar. Het gezin De Wijs woonde op de Markt. Het huis werd door oorlogsgeweld in 1944 vernietigd. In 1799 werd hij tot priester gewijd. Op 18 juni 1811 werd hij benoemd tot pastoor van de Sint-Petrusparochie te Boxtel. Daarvoor was hij kapelaan te Veghel. Op 5 maart 1810 werd De Wijs aangewezen als eventuele plaatsvervanger van de vicaris-apostolicus, welke functie op dat moment werd vervuld door de Boxtelse Antonius van Alphen. Van 14 april 1810 tot 24 april 1814 (periode gevangenschap vicaris Van Alphen in Vincennes, bij Parijs) nam De Wijs deze functie - in het geheim - waar. Zelfs zijn eigen kapelaan wist van niets! In 1824 werd De Wijs benoemd tot deken van het dekenaat Orthen (hij bleef aanwezig te Boxtel). Dekan De Wijs overleed op 7 september 1853. De Wijs kwam uit een rijke, invloedrijke, kunstminnende familie. Drie gebroeders De Wijs waren lid van Provinciale Staten, Hein speelde daar een leidende rol. Waar het ging om Brabantse belangen, stonden zij vooraan. De macht van de gebroeders De Wijs was in bepaalde gouvernementele kringen gevreesd. Het landgoed Eikenhorst (toen Gemeente Boxtel, thans gemeente Haaren) behoorde toe aan de beide jongste broers van de deken. Het landgoed Jachtrust (thans terrein Saltho te Boxtel) was het zomerverblijf van zijn broer Hein.

Dekan Franciscus de Wijs was een kunstzinnig en - voor wat betreft zijn kerk - vrijgevig man: in een aantal gevallen was hij niet alleen opdrachtgever doch tevens schenker (altaar, monstrans, paramenten). Een van zijn familieleden was deken van de Bossche Sint-Pieter. Deze schonk zijn eigen parochie een orgel, eveneens van de hand van F.C. Smits, waarvan de kosten 25.000,- gulden beliepen. Dit orgel is, na de sloop van de Sint-Pieter, geplaatst in de Sint-Petruskerk te Oirschot. Dit instrument is het grootste dat F.C. Smits ooit bouwde: 45 stemmen op 3 manualen en pedaal.

6. **HET ORGELBOUWERSGESLACHT SMITS**

Het orgelbouwersgeslacht Smits heeft als stamvader Antonius Smits (1758-1823), hij trouwde in 1790 met Joanna Cornelia Boeracker, dochter van de rijke Nicolaas Boeracker. Deze Antonius had in Reek bij Grave een bijenwas-blekerij.

Nadien ging hij werken voor zijn schoonvader en beheerde diens grossierderij in koloniale waren. Daarnaast was hij dorpsorganist en verzorgde hij het onderhoud aan dit instrument.

Zijn zonen Nicolaas Lambertus (1791-1831) en Franciscus Cornelius I (1800-1876) legden zich meer toe op de orgelbouw. Franciscus Cornelius (Frans) I was tevens een tijdlang burgemeester van Reek. De door deze beide orgelmakers gebouwde instrumenten zijn de beroemdste van heel het geslacht Smits. Twee zonen van F.C. Smits zetten het bedrijf voort, te weten Franciscus Cornelius II (1834-1918) en Wilhelmus Jacobus (geb. 1844).

Daarna waren twee zonen van F.C. Smits II, Franciscus III en Henricus Wilhelmus (1871-1944) nog werkzaam in het orgelbedrijf, tot omstreeks 1925.

In dat jaar werd trouwens op treurige wijze het einde van het Smits-orgeltijdperk bevestigd door de sloop van het meesterwerk van F.C. Smits I, het orgel dat zich nota bene bevond in de parochiekerk van Reek en door Smits aan de parochie was

geschonken. De sloop van dit instrument had alles te maken met de ruzie die de toenmalige feodale en weinig geliefde pastoor Xaver Smits te Reek (geen familie!) had met, onder anderen, de orgelbouwerfamilie Smits.

Alle Smitsen toonde eerbied voor de klassieke, mechanische beginselen van orgelbouw. Pas na 1900 bouwden zij voor het eerst pneumatische orgels, doch bleven daarover zelf niet enthousiast. De onderdelen van hun orgels komt, in vergelijking met andere bouwers soms "fors" over.

Zij baseerden hun kennis op de handboeken van Dom Bédos de Celles (*L'Art du Facteur d'Orgues*, 1766/1778) en van mr. J. van Heurn, een Bossche jurist (*De Orgelmaaker*, 1804/1805). Naast de bouw van nieuwe instrumenten hield men zich ook bezig met restauratie of vergroten van bestaande orgels.

Franciscus Cornelius (Frans I) Smits heeft van zichzelf gezegd dat hij geen leermeester ten aanzien van orgelbouw heeft gehad, maar dat hij zich reeds jong bezig hield met het vervaardigen van pijpjes uit riet en lood.

In zijn bijdrage aan het boekwerkje "De orgelbouwers Smits, enkele aspecten van hun leven en werk", schrijft drs. Jan Boogaarts onder meer over de zonen van stamvader Antonius Smits dat de oudste, Klaas in de memorie van aangifte van 1823 staat vermeld als "orgelmaker" en bij de jongste zoon Frans I "zonder beroep". Frans I heeft echter zelf een aantekening nagelaten, waarin hij vermeldt dat hij is opgeleid als wasbleker en kaarsenmaker. Er is ook een rekeningboek van de wasblekerij van Frans I bewaard gebleven. In de twintiger jaren van de 19^e eeuw was Klaas dus orgelmaker en Frans I wasbleker. In 1818 maakte Klaas zijn eerste, geheel nieuw gebouwde orgel. Het moge duidelijk zijn dat Frans I het orgelmakersvak leerde van zijn broer Klaas. Blijft de vraag waar Klaas het vak leerde.

Er zijn geen aanwijzingen dat Klaas in de leer is geweest bij een orgelmaker. Waarschijnlijk is Klaas geleidelijk aan begonnen met de orgels in en rond Reek te bestuderen, hier en daar wat stemmen te repareren en al doende zijn vakkennis heeft opgebouwd. Een overweging daarbij is dat het voor Klaas niet dringend noodzakelijk was de kost te verdienen. Er was geld genoeg bij het gezin Smits. Daarbij is het goed te weten dat Antonius, de vader van Klaas en Frans I uit een onderwijzersfamilie kwam, goed orgel speelde en, uit liefhebberij, orgelpijpjes maakte uit theelood (net als later zijn zoon Frans I) dat in zijn zaak ruim voorhanden was. Er was dus in het gezin veel interesse voor het orgelmakersvak.

FRANS I WORDT DEFINITIEF ORGELMAKER

Frans I is zich pas echt serieus gaan bezighouden met het orgelmaken toen hij als penningmeester van de Reekse parochie, en dus als opdrachtgever voor een nieuw te bouwen orgel, alle uitgaven met een nauwkeurige omschrijving van materialen, in de Kerkligger noteerde. Ofschoon de gehele affaire min of meer een familie-aangelegenheid was – het orgel is door de familie Smits betaald – maakte het kerkbestuur, waar Frans I dus penningmeester was, een uitvoerig officieel contract op met zijn broer Klaas. Pas toen het Reekse orgel voor de helft klaar was, is Frans I zijn broer gaan helpen. Dit werd de aanleiding voor Frans I om zich daarna geheel aan het orgelbouwersvak te wijden. De wasblekerij liet hij over aan een andere broer. Vanaf dat moment veranderde de naam "Klaas Smits, Orgelmaker" in "Gebroeders Smits, Orgelmakers". Pas na de dood van Klaas nam Frans I de leiding van de orgelmakerij op zich. De bloeitijd van het bedrijf ligt tussen 1840 en 1860, dus de

periode tussen de 40- en 60-jarige leeftijd van Frans I. Smits-orgels zijn uniek: zij werden altijd specifiek gemaakt voor een bestaande ruimte. Smits behoorde nog tot een generatie orgelmakers die zelf nog orgelpijpen konden maken en die dat in zijn geval ook nog deed. Reeds in de 19^e eeuw was het maken van pijpen een afzonderlijk ambacht geworden en waren er bedrijven die, tegen concurrerende prijzen, orgelpijpen vervaardigden. Dit heeft op den duur geleid tot erval van het ambacht en tot vervlakking van het, door dit soort pijpen geproduceerde, klankbeeld. De Smitsen waren in staat, onder meer door een zeer eigen mensuur- (= maat) voering, specifiek materiaalgebruik, zeer precies gerealiseerde wanddiktes van pijpen en uitgebreid intoneren, een ongeëvenaard en niet te imiteren geluidsbeeld te creëren. Frans I kan worden beschouwd als een van de belangrijkste orgelbouwers van de negentiende eeuw.

Franciscus Cornelius Smits (geboren te Reek 18 april 1800, overleden te Reek op 19 april 1876) Detail van een schilderij uit 1849 door C.L. Grips uit Vught, waar Frans samen met zijn broer, Wilhelmus Josephus Smits, pastoor te Reek, op staat. Foto door Joost Duppen, Aarle-Rixtel.

Geminde. Leven

Heef Klaas misschien vergeten tabak
te bestellen. L. v. p. 50 hntc bij
Dobbelmann all het kwam morgen
met Marijtte geheel af gedeeltelyk.
Gilleron ontsing ik en liggende van
Klaas, het schijnt dat hem het reysen
nog al kedatt

Steden s de Vrouw van Hannel Verstreken
te Mel, begraven, het is een groot
Verhel.

Verder haer geen nieuws - all alles
Wel ik ben all allyd

Waar Welwend Vals

F. C. Smits

Reek 27 feb
1862

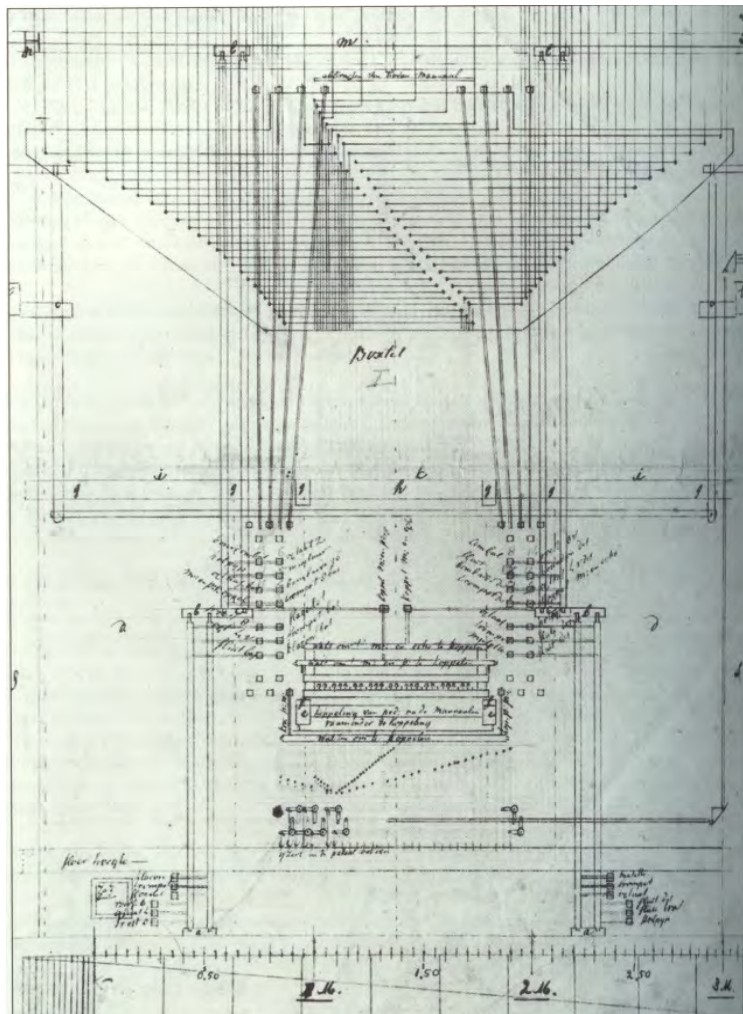
Brief van F.C. Smits van 27 februari 1862 aan zijn zoon. Deze brief bevindt zich te Bostel (archief Jan Clercx).

TYPERING FAMILIE SMITS

De Smitsen kunnen omschreven worden als zeer behoudend, om maar niet te zeggen oer-conservatief. Ze besloten pas met nieuwigheden mee te gaan, als ze werkelijk inzagen, altijd na lang overwegen, dat het beter was. Goedkoper of gemakkelijker was nooit een reden; beter, schoner, voorname waren de argumenten. Ze waren ouderwets: een manier van kleden van een eeuw terug, en altijd stijvol in hun optreden. Zij maakten een voorname indruk, men had respect voor deze familie. De Smitsen waren zeer gehecht aan vaste gewoontes. Zo gingen ze bijvoorbeeld altijd naar de laatste mis, en nooit naar het lof; wel altijd naar de kruisweg. Ondanks hun rijkdom waren zij zeer zuinig. Niet als het ging om anderen te helpen, dan gaven zij overvloedig, maar wel wanneer het hun zelf betrof. Op de onmogelijkste snippers papier zijn de mooiste orgels ontworpen. Typierend voor hun conservatisme is, dat ze dat ook allemaal bewaarden.

Zij waren in hun gedragingen tegenover anderen uiterst correct en principieel. Als anderen dat niet waren, zich niet correct gedroegen, zich niet aan afspraken hielden, of anderszins, dan ontstond er een enkele keer een conflictsituatie, waarin de Smitsen niet van wijken wisten.

7. F.C. (Frans I) SMITS BOUWT BOXTELS ORGEL

Ontwerp registertractuur Smits-orgel Boxel

De, door deken De Wijs aangezochte, orgelbouwer Smits begon eind 1849 aan zijn opdracht: de bouw van een orgel met drie klavieren en een aangehangen pedaal. Door geldgebrek kon niet worden voorzien in een vrij pedaal. Dat vrije pedaal werd eerst in 1955 aangebracht. De kosten van het Boxtelse orgel tekende Frans Smits eind december 1842 aan in zijn rekeningboek: 'Dus de rekening met Boxtel effen 7.203,--'. We mogen aannemen dat het orgel op het moment kant en klaar was opgeleverd. Waarschijnlijk betreft dit niet alle kosten van het orgel. Denk daarbij aan het vervaardigen en plaatsen van orgelkas, beeldhouwwerk en ornamenten. Aan deken De Wijs, die alle gemaakte kosten in het rekeningboek van de parochie bijhield, danken we de namen van degenen die de orgelkas bouwden: Willem van der Eerden en Van Hool. die de beelden sneed. Het heeft nog tot jaren na oplevering van het instrument geduurd voordat alle ornamenten klaar waren én op het orgel geplaatst, want het kasboek van de Sint-Petrusparochie vermeldt in 1860 indirect dat beelden en ornamenten pas dát jaar voltooid waren: "De nog ontbrekende beelden en ornamenten van het orgel f 340,--." (Het betrof hier de H. Cecilia en 2 engelen. De beelden werden geplaatst op het rugpositief: Cecilia in het midden, de engelen aan weerszijden van haar. Uiteindelijk kostte het orgel zo'n 12.260,-- gulden.

ORGEL, ORGELKAS, BEELDEN EN SNIJWERK

Deel van de houten ornamenten, hier links bovenop de kas van het grote orgel. Merk ook op, de Gotische spaarboog in torenmuur.

Het orgel zelf werd geheel vervaardigd door F.C. Smits. Orgelkas alsmede het snij- en beeldhouwwerk werden door anderen gemaakt. Volgens aantekeningen van deken De

Wijs werd de kas vervaardigd door meester-timmerman Willem van der Eerden uit Boxtel. Hij leverde hiervoor geen half werk, want Van der Eerden reisde naar Zaandam om daar zelf de beste kwaliteit wagenschot uit te zoeken. Wagenschot is de beste en duurste kwaliteit eikenhout.

We moeten in gedachten houden dat een meester-timmerman uit die tijd niet vergeleken kan worden met wat men tegenwoordig een timmerman noemt. W. van der Eerden maakte zelf de werktekeningen en de wijze waarop de kas werd gemaakt. Dit heeft niets meer met "timmeren" te maken, doch is meubelmakerswerk van de allerbeste soort. Hij was zonder meer belast met de algehele leiding inzake de bouw van de orgelkas.

De beelden werden ontworpen door Jan Frans van Hool (1812-1883) uit Antwerpen. Van Hool werkte veel samen met schrijnwerker P. Dieltjes uit Grobbendonk en het lijkt aannemelijk dat deze ook het snijwerk gemaakt zal hebben. Het snij- en beeldhouwerk is van hoge kwaliteit en is gemaakt van de beste kwaliteit eikenhout.

BESCHRIJVING SMITS-ORGEL BOXTEL

Het grote orgel en het ervóór geplaatste balustradeorgel of rugpositief.

Het orgel uit 1842 telt ook precies 1842 sprekende stemmen (pijpen), verdeeld over 36 register (elk register vertegenwoordigt een klankleur). Het orgel is opgedeeld in twee delen, opgesteld op een oxaal aan de westzijde van het schip, tegen de torenwand. Die twee delen zijn het grote orgel, geplaatst direct in de Gotische spaarnis in de torenmuur en het, meer richting kerkruimte geplaatste, balustradeorgel of orgelpositief. Op de foto is het

balustradeorgel vooraan te zien, in het midden van de balustrade. De grootste orgelpijp heeft een lengte van ca. 4,56 meter, met een diameter van 16 cm, de kortste pijp meet slechts één cm met een diameter van 0.6 cm.

VIER WERKEN

Uitwendig zijn slechts twee delen als zodanig duidelijk zichtbaar, te weten het grote orgel en het, apart daarvan opgestelde, balustradeorgel of orgelpositief. In beide instrumenten samen zijn in totaal een viertal "werken" te onderscheiden. Wat onder een werk verstaan moet worden en waar ze zich in het orgel bevinden, wordt hierna uiteengezet.

HET GROTE ORGEL (GROTE KAS)

Het ene deel van het orgel, het grote orgel, staat opgesteld tegen de torenmuur en wordt gekenmerkt door drie grote, naar voren uitgebouwde torens met daartussen twee kleinere torens. In deze torens alsmede in de velden ertussen zijn zichtbaar de frontpijpen opgesteld. Het merendeel van de pijpen is echter niet zichtbaar en bevindt zich binnenin de orgelkas. Voor de toeschouwer zijn in totaal 160 pijpen zichtbaar: 93 pijpen in het grote orgel en 67 pijpen in het balustradeorgel. Het klankbeeld van het grote orgel is groot, krachtig, bezonken, rustgevend en zo men wil meer plechtstatig.

SPEELTAFEL

Speeltafel Smits-orgel: 3 manualen of handklavieren en pedaal (onder). Orgelbank is origineel (1842)

Aan de onderzijde van de orgelkas van het grote orgel, dus onder de zichtbare frontpijpen, bevindt zich in het midden de speeltafel. De organist zit derhalve met de rug naar de kerk, gezicht richting torenmuur. Voor het contact met hetgeen zich in de kerkruimte afspeelt, wordt gebruik gemaakt van een spiegel, doch tegenwoordig staat er tevens een televisiescherm, die in verbinding staat met een beneden in de kerkruimte geplaatste camera. De speeltafel heeft drie handklavieren (manualen of toetsenborden die met de hanen worden bespeeld), alsmede - in de vloer - een voetklavier of pedaal. Het pedaal bezit forse toetsen die met beide voeten worden bespeeld. Aan weerszijden van de speeltafel bevinden zich de registerknoppen, die door uittrekken of terugschuiven, bepaalde pijpenkoren of registers in- of uitschakelen. De registers die een organist in- of uitschakelt bepalen enerzijds de klankleur die het instrument laat horen, doch tevens of het orgel zacht of hard klinkt. Vaak assisteert een "registrant" de organist tijdens het spelen door, op tevoren afgesproken plaatsen in de muziek, bepaalde registers in- dan wel uit te schakelen. Op die wijze kan de organist al zijn aandacht schenken aan het orgelspel. Daar heeft hij al meer dan genoeg aan: het is werken met beide handen en voeten. Ook moet een organist zich af en toe een evenwichtskunstenaar betonen: in ingewikkelde stukken moet hij soms met beide handen en voeten tegelijkertijd in de weer zijn en gelijktijdig zijn evenwicht niet verliezen. Besef dat een organist het orgel dat hij bespeelt heel direct hoort, heel anders dan een luisteraar, beneden in de kerk.

Enige van de, links en rechts naast de speeltafel geplaatste, registerknoppen, met erop de naam vermeld. Door uittrekken van zo'n knop wordt het desbetreffende register ingeschakeld.

Er bestaan één- en meerstemmige registers. Bij het inschakelen van een meerstemmig register wordt niet één, doch twee of zelfs drie pijpenkoren ten gehore gebracht. Met één van de manualen kan men het balustradeorgel bespelen, dat als een apart orgel

(of 'werk') kan worden beschouwd. De twee andere manualen dienen om twee soortgelijke eenheden (ook 'werken' geheten) te bespelen, die beide als twee zelfstandige werken en gescheiden van elkaar in de grote orgelkas staan opgesteld.

TOONOMVANG SMITS-ORGEL BOXTEL

Voor musici volgt hier de omvang van klavieren en pedaal:

- klavier: van C groot tot f''' (f driegestreept): in frequenties van 65,41 Hz tot 1.396,92 Hz
onderste manuaal: rugpositief; middelste manuaal: hoofdwerk; bovenste manuaal:
echowerk (in zwelkast)
- pedaal: van C groot tot d' (d ééngestreept): in frequenties van 65,41 Hz tot 293,67 Hz, 1)

1) N.B.: verderop zullen we zien dat er in het Boxtelse orgel toch nog lagere tonen te horen zijn. (bij toonomvang, hiervoor, vermelde frequenties betreffen de grondtonen)

DISPOSITIE (NAMEN EN AFMETINGEN IN VOET VAN REGISTERS)

HOOFDWERK		RUGPOSITIEF:	
Boerdon 1)	16 v. B/D	Prestant	8 v.
Prestant	8 v.	Holpijp	8 v.
Holpijp	8 v.	Flûte travers	8 v. Disc.
Prestant	4 v. B/D	Prestant	4 v.
Fluit	4 v.	Roerfluit	4 v. B/D
Octaaf	2 v.	Octaaf	2 v.
Mixtuur	1 v. 3 st.	Flagelet	1 v.
Cimbal	Disc. 2 st.	Trompet	8 v. B/D
Bombarde	16 v. B/D	Musette	8 v. Disc.
Trompet	8 v. B/D	Klairon	4 v. Bas

1) Bourdon (Frans) diepe bas ; orgelregister ; zwaarste luidklok die alleen luidt bij zeer plechtige gelegenheden.

ECHOWERK:		PEDAAL:	
Roerfluit	8 v.	Bourdon 1)	16 v.
Echo-Holpijp	8 v.	Prestant	8 v.
Viola di Gamba	8 v.	Holpijp	8 v.
Openfluit	4 v.	Prestant	4 v.
Veltfluit	2 v.	Kwint	3 v.
Sesquialter	2 st.	Pastorelle	2 v.
Trompet	8 v.	Trompet	16 v.
Vox Humana	8 v.	Trompet	8 v.
Tremulant			

KOPPELS:
 HW-Pos
 HW-EW
 Ped.-Pos.
 Ped.-HW

1) (Frans): diepe bas; orgelregister; zwaarste luidklok die alleen luidt bij zeer plechtige gelegenheden.

KOPPELING MANUAAL EN WERK

1. Met het bovenste manuaal bespeelt men het echowerk (dat achterin de kas van het grote orgel, in een aparte zwelkast, is geplaatst)
2. met het middelste manuaal wordt het hoofdwerk (in orgelkas grote orgel) tot klinken gebracht
3. met het onderste manuaal tenslotte bespeelt men het kleinere balustradeorgel of orgelpositief (in aparte, kleinere orgelkas, in het midden van de balustrade en meer richting kerkruimte geplaatst).

Ook is het mogelijk koppelingen aan te brengen, bijvoorbeeld: hoofdwerk + Positief. Door de drie manualen en pedaal te koppelen kunnen maximaal een paar honderd orgelpijpen gelijktijdig tot spreken worden gebracht. Koppelingen vallen onder het begrip 'speelhulpen'.

PEDAALWERK (VIERDE WERK)

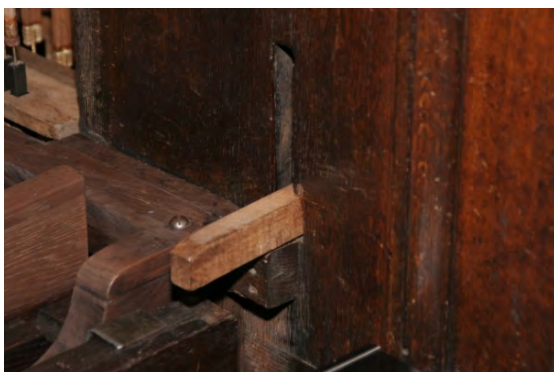
Met het pedaal kan men tenslotte nog een andere eenheid, een vierde werk, bespelen, dat volgens traditie in twee delen is opgesteld uiterst links en rechts in de grote orgelkas. In het front zijn die twee delen herkenbaar als zogenaamde, halfronde en naar voren uitstekende, pedaaltorens.

De drie werken (balustradeorgel, plus twee aparte werken in het grote orgel), die met de manualen worden bespeeld, zouden als instrument een zelfstandig leven kunnen leiden.

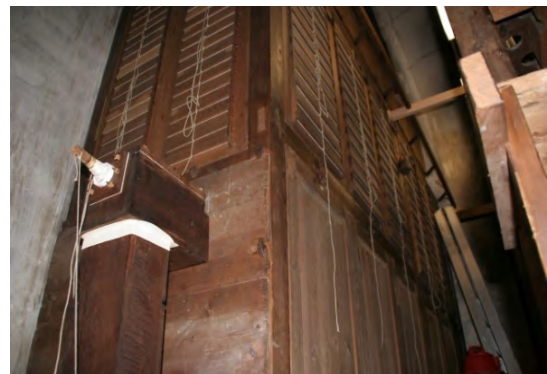
Het pedaalwerk heeft geen bestaansrecht als zelfstandig instrument. Het dient slechts ter ondersteuning van en als aanvulling voor de drie andere werken.

In zo'n geval spreekt men dan ook van een drieklaviersorgel, omdat het drie zelfstandige eenheden (werken) bevat.

DERDE, OF ECHOWERK IN ZWELKAST

Pedaal voor in-/uitschakelen zwelkast geplaatst rechtsonder, direct naast de speeltafel, aan onderzijde. Inschakelen betekent: jalouzieën worden gesloten.

Het derde (of echowerk) werk in zwelkast met links zichtbaar een deel van de windvoorziening. Let ook op de jalouzieën. Hier zijn ze gesloten: 3^e werk klinkt gedempt.

De zwelkast was ten tijde van Smits een nieuwigheid in de orgelbouw. Het derde werk, aanwezig in de grote orgelkas bevindt zich zo'n "zwelkast". De organist kan, door het intrappen van een hefboom, die aan de rechteronderzijde, naast de speeltafel, uit de orgelkas steekt, de in de zwelkast aanwezige luiken met

jaloezieën openen of sluiten. Zijn de jalouzieën gesloten dan klinkt dit werk gedempt, van verder weg en wordt daarom ook wel echowerk genoemd. Dit derde werk bevindt zich helemaal achterin, bovenin de orgelkas, in een Gotische spaarnis in de torenmuur. Het heeft weinig gescheeld of dit unieke onderdeel was tijdens de ingrepen in het orgel in het jaar 1955 voorgoed verdwenen...

ZACHT / HARD SPELEN OP EEN ORGEL / DYNAMIEK

Hard of zacht spelen wordt gerealiseerd doormeer of minder register in- of uit te schakelen.

Het is goed te weten dat zacht of hard spelen bij een pijporgel niet - zoals wèl het geval is bij bijvoorbeeld een piano - tot stand komt door een harde of zachte aanslag van de toetsen, doch door minder of meer registers in te schakelen (= pijpenkoren of stemmen tot spreken te brengen), waarbij men natuurlijk gelijktijdig de klankkleur beïnvloedt. Elk orgel kent een aantal registerknoppen, vaak ook voorzien van de benaming van elk register. Door uittrekken of terugschuiven worden registers in- of uitgeschakeld. Een orgel bezit een zogenaamde terrassendynamiek (dynamiek= verhouding zachtste, nog net hoorbare, tot hardste geluid dat kan worden geproduceerd). De terrassendynamiek kenmerkt zich doordat de dynamiek in stappen toe- dan wel afneemt. Deze stappen worden bepaald door in- dan wel uitschakelen van meer of minder registers.

BALUSTRADORGEL, ORGELPOSITIEF OF RUGPOSITIEF

Het tweede deel van het orgel, het balustradorgel of orgelpositief bevindt zich direct achter de organist, vanuit de kerk gezien dus vóór het grote orgel, in het midden van de koorbalustrade of oxaal.

Indien de organist registers gebruikt die staan opgesteld in het balustradorgel, worden deze pijpen aangesproken door middel van mechanische verbindingen die onder de vloer waarop de organist zit, doorlopen naar het balustradorgel. In Boxtel zit de organist met zijn rug naar het positief, vandaar dat dit deel van het Boxtelse

orgel ook wel rugpositief wordt genoemd. Verderop in dit artikel is een foto geplaatst, genomen tijdens de restauratie, waar deze verbindingen vanaf de speeltafel richting orgelpositief te zien zijn.

GESCHIEDENIS ORGELPOSITIEF (BALUSTRADORGEL)

De aparte plaats van dit balustradorgel heeft niets te maken met plaatsgebrek in de kas van het grote orgel, doch vloeit voort uit een eeuwenoude traditie, die in ons land bleef bestaan tot omstreeks 1870. Deze traditie vloeit voort uit het gebruik dat in vroeger eeuwen het zangkoor werd opgesteld in de nabijheid van het hoogaltaar. Voor het begeleiden van de koorzang bij het altaar gebruikte men vroeger een klein, verplaatsbaar, orgel (koororgel). Zo'n klein orgel noemt men ook wel een "positief", ter onderscheiding van het nog kleinere draagbare orgel dat "portatief" heet en van het niet verplaatsbare grote orgel, dat meestal tegen de westwand van het schip staat. Als men tijdens kerkdiensten het grote en kleine orgel afwisselend wilde gebruiken, en de kerk beschikte niet over twee organisten, dan was de organist genoodzaakt om regelmatig van het ene naar het andere orgel te lopen. Dat was nogal bezwaarlijk en storend: vandaar dat men meestal probeerde om het zangkoor met het verplaatsbare orgel zo op te stellen dat de weg naar het grote orgel zo kort mogelijk was.

KOORZANGERS EN POSITIEF VERHUIZEN NAAR BALUSTRADEGROTE ORGEL

Deze ontwikkeling zette zich voort totdat het op den duur zo ver kwam dat de koorzangers mét het kleine orgel terecht kwamen op de tribune waar ook het grote orgel stond. Er was toen niet veel meer nodig om voorzieningen te treffen, waardoor het ook nog mogelijk werd om het koororgel eveneens via de speeltafel van het grote orgel te kunnen bespelen. Daarmee deed het balustradorgel zijn intrede in de geschiedenis van de orgelbouw. In dat stadium van ontwikkeling was het balustradorgel (= koororgel) door middel van het speelmechaniek verbonden met het grote orgel, waardoor het niet meer kon worden verplaatst. Ondanks dit feit bleef men het koororgel nog "positief" noemen, al was dat feitelijk onterecht want het was geen verplaatsbaar orgel meer. Zelfs toen het zover kwam dat het positief niet meer in een aparte kas werd opgesteld, doch werd opgenomen in het grote orgel, bleef men dat deel van het orgel, zelfs tot in onze tijd, nog steeds het positief noemen. Het klankbeeld van het balustradorgel van het Boxtelse Smits-orgel is temperamentvol, beweeglijk, speels, uitbundig en wat overmoedig.

Met betrekking tot de diverse typen orgel nog dit:

- **Positief:** een vrij verplaatsbaar klein orgel, met één manueel en soms aangehangen pedaal, dat in de 15e eeuw het portatief verdrong. Oorspronkelijk met balgen in de onderkas.
- **Portatief,** ofwel draagbaar orgel, werd ook gebruikt tijdens processies.
- **Regaal:** dit is een klein orgel met uitsluitend tongpijpen, veealal bekerloos of zeer kortbekerig. Regalen zijn soms draagbaar, doch altijd verplaatsbaar. Daarnaast is regaal de benaming van een orgelregister; een bekerloze of kortbekerige tongstem.
- **Tafelorgel:** zeer klein huis-orgel. Gewoonlijk slechts één register (4'). Beperkte omvang: 3 tot 3,5 octaaf. Kan op een tafel worden geplaatst voor bespelen en na gebruik weer in een kast worden opgeborgen.
- **Kabinetorgel:** een orgel van kleinere omvang dat in een woning gebruikt wordt voor huis- of studiegebruik, ook wel voor huisconcerten.

- **Concertorgel:** een orgel dat aanwezig is in een concertzaal en daar gebruikt wordt voor concerten waarbij dit instrument is voorgeschreven (bijv. Orgelsymfonie van C. Saint-Saëns).

8. **DEFINITIES, GELUID, GOLFLENGTE, FREQUENTIE, ORGELPIJPEN, MENSUREN**

DEFINITIES

Pijp-orgel/windorgel:

Het windorgel kwam tot ontwikkeling in de vroege middeleeuwen in Byzantium en werd daar, via de Karolingen in West-Europa geïntroduceerd, waar het verder werd ontwikkeld, voornamelijk in abdijen. Omstreeks 1550 betstond het orgel zoals men dat nu kent. Grote, mechanische, orgels komen vrijwel uitsluitend in kerken/kloosters voor.

Een orgel is een muziekinstrument met balgen, toetsen en pijpen. Naar aard van bespeling is het een toetseninstrument, doch naar de aard van toonvorming een blaasinstrument.

Dispositie:

Opsomming van de registers van een orgel: samenstelling van een orgel.

Kas:

Beschermend omhulsel (veelal van hout) van het binnenwerk (windlades, pijpen etc.).

Tractuur / regeerwerk:

Overbrengingen teneinde (onder-) delen van het orgel in- of uit te schakelen. We onderscheiden:

- **Toetstractuur:** overbrenging vanaf toets op speeltafel, via abstracten, winkels etc. naar ventiel, geplaatst tussen windlade en onderzijde pijp.
- **Registertractuur:** overbrenging vanaf ingeschakelde registerknop bij speeltafel naar windlade met corresponderende pijpenrij, behorende tot dat register.

Windvoorziening:

Onderdelen die dienen voor opslag, transport en verdeling van de, voor het doen spreken van het orgel noodzakelijke, lucht: de (spaan-)balgen, windkanalen en windlade.

Register:

Pijpenkoor, of stem: een aantal pijpen behorende tot een soort (klankleur) die bij het inschakelen van de corresponderende registerknop tijdens het spelen ten gehore wordt gebracht.

Een register wordt aangeduid met:

- de maat, bijvoorbeeld 1' (= voet), 2', 4', 8', 16', 32'. Waarbij de maat de grootste pijp van dat register betreft (= de laagste toon);
- de benaming, gerelateerd aan de klank, bijvoorbeeld: Bourdon, Holpijp, fluit, Bombard, Trompet, etc.

De aanduiding van registers die de 'grondstemmen' in een orgel vertegenwoordigen worden altijd met 'hele' voetmaten aangeduid.

Vulstemmen worden aangeduid met een gebroken maat, bijvoorbeeld $2\frac{2}{3}$, of $1\frac{3}{5}$. Dergelijke registers versterken de belangrijkste boventonen van de op een orgel meest voorkomende stemmen.

Zonder vulstemmen wordt een orgel in forte/fortissimo dof, brijig, onvolgbaar, vettig. Er bestaan enkelvoudige vulstemmen (per toets, per register één pijp), en

samengestelde vulstemmen (per toets, per register méér pijpen; vanaf twee, tot soms wel meer dan tien toe). Belangrijkste, samengestelde, vulstem is de mixtuur, die op geen enkel orgel van enige omvang ontbreekt.

G E L U I D.

Een orgelpijp brengt, indien zij wordt 'aangesproken' (wordt voorzien van lucht met de juiste druk), geluid voort. Geluid in eigenlijke zin is hetgeen met de gehoorzin wordt waargenomen, geobjectiveerd tot een fysisch begrip: de elastische trillingen, normaliter van lucht, die door middel van het gehoororgaan kunnen worden waargenomen.

Geluid ontstaat indien een lichaam in trilling wordt gebracht, waarbij die trilling wordt overgebracht op, bijvoorbeeld, de ons omringende atmosfeer (lucht).

GELUID HEEFT MEDIUM NODIG VOOR VOORTPLANTING

Geluid heeft altijd een medium nodig om zich voort te planten. Geluid plant zich voort in de vorm van trillingen. Geluid plant zich, onder andere, voort door lucht en andere gassen, alsmede door vloeistoffen en vaste stoffen, bijvoorbeeld water, ijs, glas. Ons menselijk gehoor hoort geluid meestal via de ons omringende atmosfeer (lucht). We kunnen spreken van tonen en geruisen. In het kader van dit artikel wordt verder uitsluitend geluid behandeld dat muziekinstrumenten in de vorm van tonen voortbrengen.

Laten we een wekker aflopen en plaatsen we deze onder een stolp waaruit we vervolgens de lucht wegpompen, dan horen we het geluid steeds zwakker worden: bewijs dat geluid voor voortplanting een medium nodig heeft.

VOORTPLANTINGSSNELHEID GELUID

Elk voortplantingsmedium voor geluid bezit een specifieke voortplantingssnelheid. Deze snelheid is afhankelijk van een aantal factoren.

We noemen: dichtheid, aard en temperatuur van het medium. Door lucht plant geluid zich voort met een gemiddelde snelheid van 333 meter per seconde (bij één atmosfeer luchtdruk en 0 graden Celcius).

In enige voorbeelden verderop in dit artikel gaan we uit van een voortplantingssnelheid van 340 m/sec., omdat de temperatuur in een kerk meestal hoger ligt dan 0 graden Celsius.

Vanaf de bron verplaatst geluid zich cirkelvormig naar buiten toe, in steeds groter wordende, cirkels. Bij deze reis ondervindt geluid weerstand: hierdoor wordt het steeds zwakker en dooft tenslotte uit. Een zacht geluid dooft eerder uit dan een hard geluid: harde geluiden zijn verder weg nog te horen dan zachte geluiden. Hard en zacht heeft te maken met de amplitude van de golfvorm.

Enige voorbeelden van voortplantingssnelheden door andere media:

- hout: 3.500 m/sec;
- water: 1.450 m/sec;
- staal: 5.170 m/sec.

AMPLITUDE: ZACHT EN HARD GELUID

Amplitude kunnen we vergelijken met de mate van uitslag vanaf een nulpunt. Een hard geluid heeft derhalve een grotere amplitude dan een zacht geluid. Vergelijk de golven die in water ontstaan bij het gooien van een kleine en vervolgens een grotere steen.

FREQUENTIE & GOLFLENGTE

Frequentie is een ander woord voor het aantal trillingen per seconden dat een geluid voortbrengt. Frequentie wordt aangeduid met de eenheid Hertz (naar de uitvinder), of afgekort: Hz: aantal trillingen per seconde.

ENKELVOUDIGE / SAMENGESTELDE TONEN/GELUIDEN

We onderscheiden enkelvoudige en samengestelde tonen/geluiden. Met samengesteld bedoelen we dat meerdere geluiden tegelijkertijd klinken. In de praktijk hebben we zelden te maken met enkelvoudig geluid.

Toch willen we, om het principe van frequentie uiteen te zetten, even uitgaan van een enkelvoudige toon (sinustoon). Zo'n enkelvoudige toon kan bijvoorbeeld worden opgewekt en weergegeven d.m.v. een toongenerator. Deze toon is dan bijvoorbeeld een sinusbeweging van slechts één frequentie, bijvoorbeeld 50 Hz.

GOLFLENGTE

Indien we de frequentie van een toon weten, en we weten wat de voortplantingssnelheid bedraagt, kunnen we de golflengte van die toon berekenen: bij een frequentie van 100 Hz (100 trillingen per seconde) en een voortplantingssnelheid van 340 m/sec. is de golflengte $340 : 100 = 3,40$ meter. Weten we de golflengte, dan kunnen we de frequentie berekenen: is deze 10.000 Hz, dan bedraagt de golflengte: $340 : 10.000 = 0,034$ m.

RESONANTIEFREQUENTIE

Elk lichaam bezit tevens een resonantiefrequentie. Dit is de frequentie waarbij het lichaam vanzelf in trilling komt. We kunnen dit demonstreren door in een zaal een cellist met cello neer te zetten en zo'n 10 meter tegenover hem plaatsen we een stoel, met daartegenaan een andere cello (zonder bespeler) met de snaren gekeerd naar de cellist. Beide instrumenten zijn vooraf goed gestemd.

Indien de cellist nu enige tijd een toon strijkt en vervolgens stopt en de snaren op zijn instrument afdempt, horen we duidelijk eenzelfde - zij het zachte - toon. Deze is afkomstig van de cello, zonder bespeler, aan de ander zijde van de zaal: resonantie!

GROND- EN BOVENTONEN

Reeds in de achttiende eeuw werd hier onderzoek naar gedaan en er werden wetmatigheden vastgesteld, onder meer door de Franse wis- en natuurkundige Jean-Baptiste Fourier (1768-1830).

Elk muziekinstrument kan een deel van het hoorbare geluidsspectrum voortbrengen. Als we een pianist vragen een A aan te slaan op zijn instrument, en we vragen we vervolgens een trompettist diezelfde toon te produceren, zal niemand durven zeggen dat de geluidsindruk die we van beide tonen krijgen, dezelfde is. We kunnen stellen dat de klankkleur, het timbre van beide instrumenten verschillend is.

Dit verschil ontstaat door diverse factoren, samen te vatten onder de noemer klankvorming.

KLANKVORMING

Klankvorming is afhankelijk van:

- grootte van het instrument;
- het materiaal waarvan het instrument is vervaardigd (een houten viool klinkt anders dan een exemplaar van plexiglas of koper);
- de wijze waarop het instrument de toonvorming begint:

aanslaan (piano, klavecimbel); aanblazen (orgel, trompet); tokkelen (gitaar, mandoline); strijken (viool, cello, contrabas), slaan (trom, triangel). N.B.: na begin van de toonvorming gaat ook het lichaam van het instrument een rol spelen: behuizing van een vleugel, viool cello etc.;

- de plek op het instrument waar het wordt bespeeld (trom: aan de rand of in het midden).

ORGEL KLINKT ALS PIANO – PIANO KLINKT ALS ORGEL...

In dit kader is het aardig te weten dat de toonvorming van een piano omgekeerd is aan die van het pijp-orgel. Bij achterstevoren afspelen van een piano-opname hoort u het geluid van een orgel; speelt u een orgel-opname achterstevoren af, dan neemt u het geluid van een piano waar!

Zelfs de aard van gebruikte 'hulpmiddelen' om een instrument tot klinken te brengen maken verschil uit: gitaar (vingers of plectrum); viool (aard materiaal snaren / soort bespanning strijkstok); orgel (open of gedekte pijpen; pijpen van hout of tin/lood). Ook mag niet de invloed van de ruimte worden onderschat waarin de instrumenten tot klinken worden gebracht.

Bij klankvorming zijn grond- en boventonen een belangrijke factor.

GRONDTONEN

Deze zijn in het klankspectrum van een instrument het sterkst vertegenwoordigd. We horen ze ook het duidelijkst. Deze grondtonen bepalen de toonhoogte van het instrument. De klank van de grondtonen worden bepaald door een aantal factoren: het materiaal waarvan het instrument is gemaakt; de wijze van bespelen: aanslaan (piano, klavecimbel), tokkelen (gitaar), strijken (viool, cello, contrabas). Ook de ruimte waarin een instrument wordt bespeeld bepaalt de uiteindelijke klank in hoge mate. Grondtonen bewerkstelligen dat de toonhoogte van een contrabas lager is dan die van een viool.

Bij het kerk- of pijp-orgel belopen de grondtonen maximaal (lang niet alle orgels beginnen bij 16 Hz!) 16 tot 9.000 Hz.

voorbeelden andere instrumenten:

contrabas:	grondtonen: 40-200 Hz	boventonen: 200-7.000 Hz
viool:	grondtonen: 3.000 Hz	boventonen: 3.000-10.000 Hz
trompet:	grondtonen: 150-1.200 Hz	boventonen: 1.200-12.000 Hz
orgel:	grondtonen: 16-9.000 Hz	boventonen: 9.000-14.000Hz

Zeer hoge frequenties (voor ons gehoor) worden geproduceerd door een triangel, bekkens, of het applaus dat klinkt na een concert.

BOVENTONEN

Boventonen zijn in de klank zwakker aanwezig dan grondtonen. Boventonen bepalen het karakteristieke geluid van het instrument. Boventonen vormen een aantal tonen uit de toonladder van de grondtoon. Als we een snaar van een contrabas, bevestigd tussen twee spijkers op een plank, aanstrijken, horen we weliswaar een lage, grommende toon die ons wellicht in de verte aan een contrabas herinnert: pas als we die snaar op een echte contrabas spannen en aanstrijken, klinkt hij zoals we dat gewend zijn van dit instrument.

Bij het kerk- of pijp-(wind-) orgel belopen de boventonen een omvang van 9.000 tot 14.000 Hz.

Extra boventonen (harmonischen) ontstaan – in de vorm van som en verschiltonen – tevens, doordat op een instrument vaak gelijktijdig meerdere tonen worden gespeeld, of snel achterelkaar, waardoor de klank van de ene toon nog niet is uitgestorven alvorens de tweede en volgende ontstaan. Voorbeeld: op een viool strijkt de musicus een toon aan met een frequentie van 3.000 Hz. Direct erna volgt een toon van 3.300 Hz. Dit levert o.a. een verschiltoon van 300 Hz, alsmede een somfrequentie van 6.300 Hz op. Hier kunnen we dus spreken van samengestelde tonen/geluiden. Voor een orgel komt daar bij dat de ontwerper register(s) inbouwt die speciaal bedoeld zijn om deze boventonen te produceren.

PYTHAGORAS

Reeds in het oude Giekenland ontdekte men daarin wetmatigheden. Pythagoras ontdekte de reeks boventonen van één toon. Door een verdeling van de snaar in twee gelijke delen ontstond het octaaf (2:1), een verdeling in drieën gaf een kwint (3:2), een verdeling in vieren de kwart (4:3), enz. Hierbij laat elke boventoon een nieuwe kleurkwaliteit horen van de éne grondtoon.

HET MENSELIJK GEHOOR

In de praktijk van alle dag vermengen allerlei geluiden zich, waaruit ons menselijk gehoor – zolang er geen sprake is van een storende gehoorbeschadiging – feilloos datgene eruit pikt hetgeen men wil waarnemen (de psychologische factor!) Voorbeeld: het is warm weer en u zit in een kamer met het raam open. Van buiten dringt verkeerslawaaï de kamer binnen. In de kamer begint een pianist te spelen. Uw gehoor is – binnen bepaalde grenzen – in staat, zonder dat u daarvoor een knop om hoeft te zetten, het storende verkeersgeluid buiten te sluiten, voorgegesteld dat het spel van de pianist u vermag te boeien. Op dezelfde wijze is ons gehoor in staat zich te ‘focussen’ op het geluid van één stem, ingeval u – op een druk bezocht feest met het nodige lawaai – luistert naar hetgeen een gesprekspartner u vertelt. Zou u van beschreven situaties een geluidsopname maken en deze achteraf beluisteren, dan is deze niet te genieten omdat de – objectief geregistreerde – (stoor-) geluiden in onze perceptie lijken te overheersen. Het menselijk gehoor heeft – gelukkig – een beperkt vermogen om geluiden te horen. Het gehoor is overigens het zintuig dat – nog afgezien van mogelijk een in de loop van iemands leven op te lopen gehoorbeschadiging – met het stijgen der jaren van nature achteruitgaat.

OMVANG MENSELIJK GEHOOR: 16 TOT 20.000 Hz.

Bij geboorte tot een aantal jaren nadien zijn we in staat geluiden te onderscheiden met een frequentieomvang van 16 tot zo’n 20.000 Hz (of 20 KHz).

Volwassenen mogen al blij zijn dat ze 18.000 Hz nog kunnen waarnemen.

Feit is dat ieder mens op dat punt moet inleveren. Onderzoek heeft uitgewezen dat mensen van tussen de 50 en 59 jaar oud veelal frequenties van 12.000 Hz en hoger niet meer waarnemen. Voor velen onder ons is het een teken aan de wand indien het typische geluid van krekels niet meer gehoord wordt...

Individueel kunnen grote verschillen optreden in de natuurlijk achteruitgang van het gehoor. Een groot gevaar voor de hedendaagse jeugd vormen discotheken en de mobiele players die via een hoofdtelefoon vaak urenlang op een hoog geluidsniveau worden gebruikt: funest voor het gehoororgaan!

In de dierenwereld is de hond een voorbeeld van een dier dat beduidend hogere frequenties kan horen dan de mens: denk aan hondenfluitjes (frequentie: ca. 40.000 Hz).

Ook vleermuizen horen zeer hoge frequenties. Zij horen deze niet alleen, zij 'zenden' ze ook uit om bij duisternis te kunnen 'zien'. De gereflecteerde signalen vangen ze weer op en navigeren zo door de duisternis bij het zoeken van hun weg, of om een prooi te vangen.

Ultrasone trillingen: hiermee duidt men, voor de mens onhoorbare, trillingen van boven de 20.000 Hz aan.

RUIMTELIJK HOREN

De mens is - dank zij het bezit van twee oren - in staat om ruimtelijk te horen en daardoor de richting te bepalen vanwaar een geluid tot hem komt (drie-dimensionaal:

horizontaal, verticaal, afstand)

Het bepalen van richting is niet voor elke richting even eenvoudig: denk aan geluiden die pal van boven of beneden komen in de open lucht (er zijn in die situatie dan ook vaak geen reflecties die mogelijk als referentie kunnen dienen). Ook is richting bepalen niet voor alle frequenties even gemakkelijk. Zo is de richting van een - uitsluitend - laagfrequent geluid moeilijker te bepalen dan een geluid met een frequentie van, laten we zeggen, 3.500 Hz. Ook het bepalen hoever van ons verwijder een geluid ontstaat is relatief moeilijk.

Richting bepalen doen we (oren in samenwerking met de hersenen) door:

verschil in fase: het geluid bereikt ons ene oor een fractie eerder dan het andere oor.

Hierdoor ontstaat een verschil in fase. Op deze wijze kan ons gehoor geluiden met frequenties tussen 16 en 786 Hz localiseren. Het menselijk gehoor is - zo is gebleken uit tests - in staat om zeer kleine faseverschillen nog op te merken. Voorbeeld: een geluid dat eerst van pal voor ons klinkt en vervolgens 4 graden uit het midden tot ons komt, wordt opgemerkt als een verschuiving van de bron.

verschil in intensiteit (geluidsterkte). Voorbeeld: een geluid dat pal van rechts komt, klinkt voor het rechteroor harder dan voor het linkeroot. Op deze wijze localiseert ons gehoor frequenties boven de 786 Hz.

In de praktijk bereikt geluid ons niet in twee gescheiden gebieden (916-687 Hz en 786-20.000 Hz): de combinatie van twee oren en onze hersenen zijn meestal goed in staat om uit elke 'geluidsbrij' een geluid te localiseren waarvan wij willen weten waar het vandaan komt, waarbij door elkaar lopende faseverschillen én intensiteitsverschillen geen probleem voor de plaatsbepaling vormen.

Er bestaat een luidsprekermerk dat ons graag wil doen geloven dat lage frequenties niet van belang zijn voor het vaststellen van de richting, doch ons gehoor laat zich niet bedotten. Ook hier heeft wetenschappelijk onderzoek uitgewezen dat we wel degelijk in staat zijn ook de richting vanwaar geluiden met een lage frequentie tot ons komen, vast te stellen.

Verlies van het gehoor aan één van beide oren leidt onherroepelijk tot het verlies van het vermogen tot het bepalen van de richting vanwaar geluid tot ons komt.

Met een gezond gehoor zijn we, bijvoorbeeld, in een kerk tijdens een orgelconcert in staat de diverse melodielijnen van een werk goed te horen en te volgen, waarbij we tevens een mooie wisselwerking waarnemen tussen het directe geluid van het instrument en de werking van de akoestiek in de kerkruimte.

GOEDE GELUIDSOPNAME VAN ORGEL

Een goede geluidsopname van een kerk-orgel kenmerkt zich door een goede balans tussen de klank van het orgel (directe geluid) en de werking van de akoestiek van de kerk (indirect geluid).

Indien de akoestiek van de ruimte teveel overheerst, wordt het orgelgeluid een brei van klanken en zijn melodielijnen niet goed meer te volgen; in het andere geval overheerst het directe orgelgeluid, waarbij men in het uiterste geval het idee krijgt midden in het orgel zelf te zitten, terwijl de akoestiek van de kerk (te) ver weg en (te) zacht klinkt, dan wel vrijwel geheel ontbreekt.

Het is niet eenvoudig een goede opname van een kerkorgel te maken. Anderzijds is het zo dat voor een goede orgelopname slechts twee (t.b.v. het creëren van een stereofonisch klankbeeld) topklasse condensatormicrofoons (kostbare aangelegenheid) nodig zijn.

De enige, nog opgaande vergelijking tussen het menselijk oor en een microfoon is dat beide voorzien zijn van een membraan dat in staat is om trillingen op te vangen en verder te geleiden. voor het overige gaat iedere vergelijking mank.

PIJP-/ KERK-ORGEL: KONING DER INSTRUMENTEN

Het kerk- of pijp- orgel wordt, niet zonder reden, wel koning der muziekinstrumenten genoemd. Het is het instrument dat zonder meer de grootste toonomvang (van laag naar hoog) van alle instrumenten bezit.

VOLLEDIG ORGEL: OMVANG NEGEN OCTAVEN

Een 'volledig' orgel kan maar liefst negen octaven omspannen.

In het laag is het orgel tevens het enige instrument dat in staat is om de laagste, voor het menselijke gehoor nog hoorbare, toon voort te brengen. Nu moet gezegd worden dat er op de hele wereld maar weinig orgels zijn die zo'n grote octaaf-omvang hebben, doch orgels die de "C (sub-contraoctaaf) kunnen produceren, brengen een toon voort die meer gevoeld dan gehoord wordt: de frequentie van deze (grond-) toon bedraagt 16,35 Hz en de golflengte bedraagt maar liefst 20,82 meter.

BOVENTONEN MAKEN ORGEL 'VERSTAANBAAR'

Zoals we hiervoor, in een stukje geluidsleer hebben ontdekt, ontstaan er extra boventonen bij het gelijktijdig produceren van tonen. In een gemiddeld pijp-orgel zijn enige tientallen pijpenkoren of registers aanwezig (Boxtel Smits-orgel: 36). Door het kiezen van bepaalde registraties kan de organist bijzondere klankkleuren bewerkstelligen, welke niet te horen zijn indien de afzonderlijke registers worden gebruikt. Geniale orgelbouwers (waartoe F.C. Smits gerekend mag worden) hadden hier artistiek gevoel voor en verwezenlijkten die mogelijkheden in de pijpenkoren die zij zelf mensureerden en waarvoor zij zelf nog de pijpen vervaardigden. Zie ten aanzien hiervan ook het gestelde bij: vulstemmen.

Indien de organist één, éénstemmig, register heeft ingeschakeld en op één toets drukt, wordt slechts één pijp vanaf de spits toelopende onderzijde van de pijp van wind (lucht) voorzien. De toonvorming begint doordat de luchtkolom in de pijp in trilling eraakt. Ook het lichaam van de pijp raakt in trilling. Deze trillingen worden overgebracht op de omringende lucht: de trillingen verlaten de orgelpijp 'stromen' de kerkruimte in. Legt men een hand op een pijp op het moment dat deze wordt aangeblazen, dan voelt men die trilling. Zou men met beide handen het corpus (lichaam) van de pijp in het midden van de lengte van de pijp omvatten waardoor het

corpus op die plek wordt afgedempt, en goed luisteren, kan zelfs wijziging in klankkleur worden opgemerkt.

DE ORGELPIJP

Een orgelpijp heeft, o.a. een corpus (lichaam, en een voet, naar onder spits toelopend. Met de onderzijde is de pijp op de windlade geplaatst. We onderscheiden, naar de aard van toonvorming:

TONGPIJPEN (LINGUALEN)

Tongpijpen zijn voorzien van een elastisch metalen plaatje dat, bij aanspreken (toevoeren van lucht), in een trillende beweging wordt omgezet, waardoor de toon totstandkomt. Registers in een orgel die dit type pijp hebben worden wel aangeduid met 'tongstemmen' of 'tongwerken'. Tongpijpen veroorzaken een zogeheten 'wigtoon', die ontstaat indien een luchtstroom (de wind/ lucht bijvoorbeeld) op een dunne, smalle, wigvormige weerstand stoot. Achter die wig ontstaan dan wervelingen met soms een heel nauwkeurig bepaalde frequentie. Komt die frequentie overeen met de eigen frequentie van de weerstand (hier: het elastisch metalen plaatje) dan zal die wig gaan meeresoneren en wordt de toon, ook zonder verdere resonans, soms zeer sterk.

LIPPIJPEN (LABIALEN)

Labiaalpijpen zijn de 'gebruikelijke' orgelpijpen en in grote lijnen werken ze als een blokfluit (zonder de gaatjes die bij een blokfluit met de vingers worden bedekt) Een orgel bevat vrijwel altijd overwegend labiaalpijpen.

Labiaalpijpen brengen een zogeheten 'spleettoon' voort. Dit is een toon die ontstaat, indien een, al dan niet gerichte, luchtstroom met kracht een spleet passeert. We kennen dit geluid van bijvoorbeeld 'huilende' wind die door kieren komt. Spleettonen zijn uitgangspunt bij constructie van verschillende blaasinstrumenten, zoals blokfluiten en labiaalpijpen van orgels.

Organist Jan Verhoeven demonstreert hier hoe gemakkelijk het is een orgelpijp te laten spreken.

Een orgelpijp kan gemakkelijk worden angeblazen met de mond. Daarvoor hoeft niet eens extra hard te worden geblazen! (De winddruk waaronder het Boxtelse Smits-orgel sprekt is 76 mm waterdruk. Dat wil zeggen minder dan 1/100 atmosfeer..

MATERIAAL WAARVAN ORGELPIJPEN WORDEN GEMAAKT

In het algemeen worden orgelpijpen vervaardigd van een mengsel van lood en tin. De verhouding lood en tin kan door de orgelmaker bewust worden gevarieerd in verband met het gewenste klankkarakter van de pijpen van een register. Pijpen met een hoger gehalte aan lood klinken voller en milder dan pijpen met een hoog gehalte aan tin.

ZUIVER LODEN PIJPEN (ZWAAR EN ZWAK)

Er was een periode dat er zelfs pijpen van uitsluitend lood werden gemaakt. Toen orgels groter werden en daarmee ook langere pijpen nodig waren, waren de uitsluitend uit lood vervaardigde pijpen niet te handhaven: het zachte lood kon het zware gewicht van die pijpen niet torsen.

HOUTEN PIJPEN

Ook hout wordt gebruikt: bijvoorbeeld eiken- of grenenhout, doch ook andere soorten worden wel toegepast. Houten pijpen zijn meestal vierkant of rechthoekig van vorm. Een voorbeeld van een ronde houten pijp is een pijp gemaakt van bamboe.

Voorbeelden van houten, alsmede van orgelmateriaal (lood/tin) gemaakte, orgelpijpen. Links in de torenhal, reeds gedemonteerd en wachtend op transport naar Heythysen, rechts nog geplaatst in de orgelkas. Merk op dat de houten pijpen gedekt zijn.

DE HOOGTE VAN DE TOON IS AFHANKELIJK VAN:

- de lengte van de pijp;
- het gegeven of de pijp al dan niet gedekt is (gedekt = aan bovenzijde afgesloten. Een gedekte pijp klinkt één octaaf lager dan een open pijp van gelijke lengte). Dit gegeven is overigens ook nog van invloed op de klankleur!;
- stemming/intonering van de pijp.

DE AARD VAN HET GELUID (KLANKKLEUR) WORDT BEPAALD DOOR:

- het materiaal van de pijp: lood/tin, hout, koper, glas, etc.;
- vorm van het corpus van de pijp (corpus is het deel dat op het spits toelopende onderstuk volgt);
- wanddikte van de pijp (resonantiefrequentie);
- wijze van toonvorming: in dit geval d.m.v. aanblazen;
- het feit of de pijp al dan niet gedekt is, dan wel is voorzien van een deksel met opening (tussenvorm van open/gedekt);
- de winddruk waaronder het pijpwerk spreekt;
- het gegeven of de pijp alléén, dan wel in een koor klinkt;
- voorts nog een aantal factoren die wel genoemd worden doch waarop in het kader van dit artikel niet verder wordt ingegaan: wijde van de kernspleet; het al dan niet aanwezig zijn van kernsteken; aanwezigheid en aard van baarden; toegepaste stemsysteem, zoals stemrollen, expressions, stemlappen.

GEDEKT/ ONGEDEKT BIJ EENZELFDE LENGTE: GEVOLG VOOR TOONHOOGTE

N.B.: Het al dan niet gedekt (van boven gesloten) zijn van een orgelpijp heeft ook gevolgen voor de toonhoogte.

Een open pijp brengt een toon voort die eens zo hoog is dan de toon van een pijp met dezelfde lengte, doch die gedekt is (verschil is één octaaf) Dit heeft voordelen: bij het maken vaneen 16'- register bespaart men zo materiaal(-kosten) door gedekte pijpen te maken. Bij gebruik van open pijpen zou de lengte moeten verdubbelen.

Voorbeeld van 'gedekte' orgelpijpen: deze zijn aan de bovenzijde luchtdicht afgesloten en klinken één octaaf lager dan dezelfde, aan de bovenzijde open, pijpen. Deze pijpen staan tegen de muur van de torenhal te wachten op transport richting Heythuysen.

PIJPEN VAN DEZELFDE SOORT EN BOUW BEHOREN TOT ÉÉN REGISTER.

Register = ook wel pijpenkoor of stem. Een register wordt nader aanguid, bijvoorbeeld met "Flûte travers", of "Bourdon", alnaargelang de klank. Deze benamingen komen ook voor op de registerknoppen, aanwezig links en rechts van de speeltafel op het orgel. In het registerplan van een te bouwen orgel wordt tevens de maat van het register vermeld. Men vermeldt daarbij de maat van de langste pijp uit dat register. De vermelding geschiedt, van oudsher, in voeten, bijvoorbeeld: Bourdon 16'. Een voet is ca. 28,5 cm lang, dus de langste pijp uit dit register bedraagt ca. $16 \times 28,5 \text{ cm} = 4,56 \text{ m}$.

Voorts kan - algemeen gesteld - nog worden opgemerkt dat:

- pijpen die bij eenzelfde lengte een grotere doorsnede hebben, klinken zachter, voller, warmer en minder duidelijk, diffuser);
- pijpen, waarvan de doorsnede bij dezelfde lengte, kleiner is, klinken minder krachtig, scherper en boventoonrijker;
- pijpen die aan de bovenzijde gesloten zijn klinken in het algemeen voller, zachter en warmer dan pijpen die aan de bovenzijde open zijn.

MENSUREN

Deze term dient te worden gelezen als 'mensuren' en niet als 'mens-uren'. Het heeft derhalve niets te maken met het aantal uren dat er aan een orgel is gewerkt, doch alles met maatvoering van de orgelpijpen.

Heeft men eenmaal de octaaf-omvang vastgesteld voor een te bouwen orgel, alsmede de soorten en aantallen registers (pijpenkoren of stemmen) dan kan begonnen worden met het vervaardigen van de aantallen vereiste orgelpijpen.

Voor het bereiken van het juiste resultaat bestaan mensuurtabellen, schema's die informatie leveren inzake de toe te passen afmetingen van orgelpijpen. Niet alleen lengte, wanddikte en diameter zijn bepalend en moeten binnen bepaalde marges blijven: ook de diameter van een pijp is niet overal gelijk.

F.C. (Frans I) Smits nam daar geen genoegen mee en ontwikkelde zelf mensuren, die niet in het 'normale' schema passen. Dit tekent zijn artistieke gaven en theoretische kennis op dit terrein, alsmede het feit dat hij geen genoegen nam met middelmatigheid.

Pijpen in een van de twee pedaaltorens van het Boxtelse Smits-orgel. Deze pijpen zijn nog origineel Smits' werk uit 1842.

LANGSTE PIJP: LAAGSTE TOON |

In de pedaaltorens, aan beide uiteinden van de orgelkas, zijn de langste pijpen van het orgel geplaatst. Zichtbaar zijn pijpen van lood/tin. Dit zijn pijpen gemaakt door F.C. Smits in 1842. Binnenin het orgel staan nog vierkante, eikenhouten pijpen die behoren tot het 16' Bourdonregister van het pedaal. Deze houten pijpen werden in 1955 door de Fa. Adema geplaatst. Dit zijn de laagstklinkende registers van dit orgel. Het betreft gedekte (van boven gesloten) pijpen. Hierdoor klinken zij lager dan een open pijp van gelijke lengte. Door dit gegeven belanden we in het contra-octaaf, waarvan de laagste toon 'C een frequentie heeft van 32.60 Hz. Bij beluisteren van een cd-opname van dit orgel moet men beschikken over zeer goede luidsprekers om deze laagste tonen duidelijk, in volle omvang en ook nog onvervormd te kunnen horen. Orgels met nog langere pijpen (32') produceren nog lagere tonen, met als ondergrens de laagste, voor het menselijk gehoor waarneembare, toon van 16.35 Hz. Overeenkomende met de 'C uit het sub-contraoctaaf. Wereldwijd zijn er maar weinig orgels die dat in huis (of liever gezegd: in kas) hebben en ook bestaan er zeer weinig luidsprekers die deze uiterst lage toon werkelijk onvervormd en zonder verdubbeling(en) en daarbij op volle sterkte hoorbaar kunnen maken. En zou men al over dergelijke luidsprekers beschikken, dan moet men tevens beschikken over een ruimte die groot genoeg is voor de enorme golflengte van deze toon. Deze bedraagt maar liefst 20,82 meter!

Het hoeft ook geen betoog dat de afmetingen van dergelijke pijpen 'reusachtig' genoemd kunnen worden: in gedekte vorm is dat altijd nog om en nabij negen meter!

9. **ORGANISTEN EN ORGELTRAPPERS**

In het jaar van ingebruikneming van het orgel, 1842, verdiende de organist tweehondervijftig gulden en de orgeltrapper dertig gulden per jaar. Orgeltrappers waren nodig om door middel van trapbewegingen lucht in de grote blaasbalgen ('basis'-voorraad') te pompen en op peil te houden. Vooral indien de organist veel registers inschakelde, of speelde met 'volle werk' was het hard werken geblazen voor de orgeltrapper. In het jaar 1929, toen een (elektrische) ventilator werd geplaatst, werden de orgeltrappers 'berooft' van dit bijbaantje. De trapinstallatie bestaat uit twee balken die aan de zijkant uit het orgel steken waarop de trapper gaat staan om zijn werk te doen. Om te voorkomen dat hij zij evenwicht verliest en valt, is op ongeveer borsthoogte boven de 'trapbalken' een houten greep bevestigd die de trapper kan vastgrijpen.

Vanaf 1842 tot op heden zijn er betrekkelijk weinig vaste organisten geweest. Dat komt mede door de lange duur dat deze functionarissen in dienst bleven: de langste periode bedroeg zelfs zo'n 45 jaar!

Hieronder volgen hun namen en de periode dat ze organist waren.

1842-1883: **Hendricus Lucas Hoebens**

1883-1928: **Theodorus van Duren**

1928-1978: **Jacques Driessen**

1979-2012: **Jan Verhoeven**

vanaf 2012: **Tommy van Doorn**

Van de eerste twee organisten is verder niets bekend en is ook geen afbeelding voorhanden.

JACQUES DRIESSEN

Jacques Driessen (1904-1978)

In het jaar 1928 werd Jacques Driessen (1904-1978) vaste organist van de Sint-Petruskerk te Boxtel, een functie die hij tot aan zijn dood zou vervullen. Jacques Driessen was een muzikale duizendpoot. Hij gaf orgel-, piano- en zangles. In 1936 richtte hij het Mannenkoor Sint-Petrus op. Enige jaren later, in 1939 volgde de oprichting van het dameskoor Sint-Cecilia. Later werden beide koren samengevoegd onder de naam Sint-Petrus & Sint-Cecilia. Hij was ook erg succesvol met het geven van concerten, alsmede deelname met zijn koor aan concoursen. In de naoorlogse jaren oogstte hij veel succes met uitvoeringen van operettes, die plaatsvonden in de periode dat Boxtel nog beschikte over een heus theater: De Ark, gelegen aan de Prins Bernhardstraat. In de oorlogsjaren leerde Jacques Driessen, onvermijdelijk, de als Duitse officier in Boxtel geleverde dr. Hans Klotz (organoloog en organist) kennen. In deze tijd kreeg men in Boxtel door het betoog van Klotz inzake het Smits-orgel pas goed in de gaten hoe waardevol en bijzonder dit instrument is.

Het Sint-Petrus & Sint-Ceciliakoer bestaat heden ten dage nog steeds.

Als Jacques Driessen optrad als dirigent van het Sint-Petruskoor kon hij niet gelijktijdig op het orgel spelen. Dat deed Evert Kagei. Onnodig te zeggen dat het gebruik van het Smits-orgel nauw verwant is met de geschiedenis van het Sint-Petrus (kerk-) koor. Zo was vanaf 1968 Piet Koelink reeds dirigent van het kinderkoor van Sint-Petrus. In 1970 volgde hij Jacques Driessen op en bleef dirigent tot in 1976. Na hem kwamen achtereenvolgens: ... Bremmers, Lodewijk van de Winkel en, sinds 1982, Jan van Wetten die dus in 2007 zijn vijfentwintigjarig jubileum als koordirigent vierde. Jan zou kort erna, op 3 april 2009, overlijden.

JAN VERHOEVEN

Jan Verhoeven (1936-2012)

In 1979 – volgens Brabants Centrum van 22 maart 1979 met ingang van 19 maart 1979 – werd, de uit Oss afkomstige, Jan Verhoeven aangesteld als vaste organist. Op 27 juni 2004 vierde hij zijn vijftienvigjarig jubileum. Jan overleed op 27 oktober 2012 en werd kort nadien opgevolgd door de nog jeugdige conservatoriumstudent Tommy van Doorn.

TOMMY VAN DOORN

Tommy van Doorn (1990)

ONTHULLEN BORD NAMEN ORGANISTEN

Naar een idee van **Hans van der Haagen**, ontwierp en maakte **André Vermeulen** een houten bord, dat zondag tien mei 2015, na afloop van de mis van 10.30 uur, zo rond 11.45 uur, werd onthuld door de weduwe van Jan Verhoeven, **Minke**. Tevens aanwezig waren twee zonen van Jacques Driessen en Tommy van Doorn.

Het moment van onthullen naam bord organisten Sint-Petruskerk door pastoor Jacques Grubben en Minke Verhoeven. Zondag 10 mei 2015.

Kort na het onthullen van het bord met de vijf namen van de titulair organisten van het Smits-orgel in de Boxtelse Sint-Petruskerk.

10. **1862: TORENBRAND**

In de nacht van zondag 27 op maandag 28 september 1862 ontlastte zich boven Boxtel een zware onweersbui, vergezeld van hevig vuur en ontzettende donderslagen. Even na middernacht werd de toren (toen nog in bezit van de gemeente Boxtel) door bliksem Getroffen. Er ontstond brand in de torenspits tussen de bovenste galerij en de peer. gelukkig zag men kans de brand te bezweren. Gevolg was dat de gemeente een bliksemafleider liet plaatsen . De kosten ervan bedroegen f 250,--, waarin de parochie f 50,-- bijdroeg. Was de brand niet niet tijdig bezworen, dan is het niet ondenkbaar dat tengevolge daarvan ook het orgel beschadigd of vernietigd zou zijn.

11. **EERSTE WIJZIGINGEN AAN HET ORGEL**

In 1879 werden de klavieren voor de eerste maal, door Smits, vernieuwd. In 1883 en 1884 heeft men de koortribune uitgebreid door de kooralustrade ongeveer 50 cm. naar voren te brengen. De opgang naar de koortribune was tot dan toe achter in de kerk. Daar was een dubbele trap, die links en rechts naast het balustradeorgel naar het zangkoor voerde. Oorspronkelijk werd de koortribune ondersteund door zes pilaren.

Voorts stonden er onder koortribune zitbanken, die naar achter tot aan de torenmuur, terrasvormig opliepen. Wellicht was de oorzaak van deze ingreep gelegen in het feit dat de omvang van het parochieel koor te groot werd voor de beperkte ruimte naast het orgel.

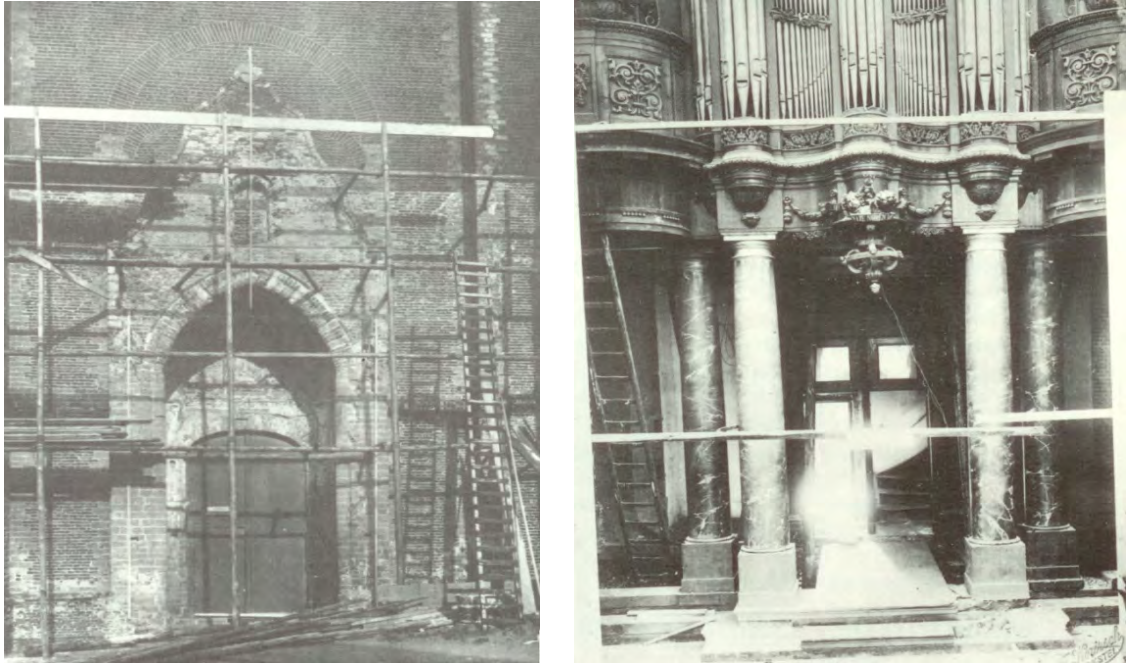
12. **VERNIEUWING KLAVIEREN**

Klavieren Boxtelse Smits-orgel , uit 1893, tijdens het uitbouwen t.b.v. de restauratie, medio 2004.

Reeds in 1893 werden de klavieren voor de 2e keer (deels?) vervangen. Deze werkzaamheden werden uitgevoerd door de opvolgers van Franciscus Cornelius (Frans I) Smits.

13. **1927: INGANG KERK WIJZIGT: GEVOLGEN VOOR ORGEL**

Foto's uit ca. 1927: Sint-Petrus krijgt ingang via toren: koorbalustrade verliest 2 pilaren

Tot 1927 ging men de kerk binnen door – de ook thans nog aanwezige – poort met rondboog, onmiddellijk rechts naast de toren, in de zuidmuur van het schip, gelegen.

Deze toegangspoort was betrekkelijk klein en het kerkbestuur wenste een grotere, luisterrijkere toegang, via de torenhal, tot de belangrijkste en grootste kerk van Boxtel.

Op dat moment was- reeds sinds de Franse tijd (1796) - de gemeente Boxtel eigenaar van de Sint-Petrustoren. In 1925 ging de toren weer over naar de Sint-Petrusparochie en kwam een ingang tot stand, zoals die heden ten dage nog aanwezig is: via de grote poort in de zuidzijde van de toren. Overigens: de oude, kleinere toegangspoort is nog aanwezig.

In de kerk werden, aan torenzijde, de terrasvormig oplopende zitbanken onder de koortribune verwijderd en werd de torenmuur erachter doorbroken om de nieuwe entree vanuit de torenhal mogelijk te maken. In de overgang van torenhal naar kerk werden twee grote en twee kleine deuren aangebracht, in donkerbruin eikenhout. Hierdoor stonden opeens twee van de zes pilaren die het koor ondersteunden, in de weg. Om die reden werden de twee middelste pilaren verwijderd. De resterende vier pilaren waren bekleed met zogenaamd stucmarmer, dat bruin van kleur was. In 1927 waren deze veranderingen gereed.

In 1962 werd dit stucmarmer vervangen door grijs-wit pleisterwerk.

Het lijkt geen twijfel dat de gewijzigde (hoofd-) ingang van de kerk het gebouw meer status gaf, doch ter bereiking van dit ideaal heeft wel het aanzien van de onderpartij van het orgel veel aan charme moeten inboeten. Voorheen kwam het balustradeorgel

meer naar voren, thans staat het op één lijn met de koorbalustrade. Hierdoor heeft het aan uitbeeldingskracht als zelfstandig orgel verloren.

ORGELKAS VERZAKT

Één bron meldt dat de verzakking van het orgel te wijten is aan de bouwkundige veranderingen die in de jaren twintig van de twintigste eeuw plaatsvonden, waaronder de verwijdering van twee pilaren onder de orgelbalustrade.

Recentere gegevens maken het echter aannemelijk dat de verzakking reeds in de negentiende eeuw aanwezig was. Bij het (voor de tweede maal) vervangen van de klavieren, in het jaar 1893, heeft men reeds rekening moeten houden met de, toen al aanwezige, verzakking. Onbekend is of men toendertijd de verzakking niet kon (geen geld) of wilde (geen directe noodzaak) opheffen.

Mogelijkerwijs speelde ook de overweging om de verzakking al dan niet op te heffen geen rol omdat men kans zag het instrument met wat ingrepen spelende te houden. In ieder geval zijn op enig moment de middenpartij van de koortribune en het middendeel van het orgel ernstig verzakt. Hierdoor ontstonden allerlei speeltechnische problemen hetgeen niet vreemd is bij zo'n groot, geheel mechanisch gebouwd instrument met ontelbare onderdelen die allemaal precies op elkaar afgestemd dienen te zijn en vooral te blijven. Daar komt nog bij dat de orgelkas, reeds bij de bouw van het orgel in 1842, mogelijk te zwak, dan wel te licht van constructie was gebouwd voor de soms, letterlijk loodzware, orgelpijpen.

14. 1929: WINDVOORZIENING ORGEL WIJZIGT - AANLEG VERWARMING

Aanbouw met rondboogdeur werd in 1929 tegen de kerk gebouwd als ketelhuis voor de verwarming. (bijkomende informatie: ter hoogte van de deur, onder het huidige pad, heeft het graf van Hendrik Verhees gelegen)

In het jaar 1929 werd de kerk voorzien van centrale verwarming. Daartoe werd aan de zuidzijde, tegen het dwarsschip - met afwijkende stenen - een gebouwtje geplaatst waarin de verwarmingsketel kwam te staan. In de kerk kwamen op diverse plaatsen roosters, waardoor warme lucht door middel van ventilatoren in de kerk kon worden geblazen. Ook die verwarming is waarschijnlijk - in negatieve zin - van invloed geweest op de conditie en de daaruit voortvloeiende gedragingen. Vooral snelle en grote temperatuurwisselingen, alsmede de daardoor veroorzaakte wijzigingen in de luchtvochtigheidsgraad, zijn funest voor een instrument dat voor een groot deel uit hout is vervaardigd. Het is dus zaak dat de kerk met beleid wordt verwarmd. Doodzonde daarbij is het om te trachten een koude kerk in ijtempo warm te stoken... Een hygrometer is een hulpmiddel teneinde de luchtvochtigheidsgraad te bewaken en problemen met het orgel te voorkomen.

Hygrometer, hangend aan de wand orgelkas toont de luchtvochtigheidsgraad bij en in het instrument.

Orgeltrappers gebruikten in een grijs verleden deze treden om lucht in het orgel te trappen.

In datzelfde jaar (1929) plaatste Henri Smits een Meidinger-ventilator in het orgel, die de windvoorziening ging verzorgen en aldus de orgeltrappers van hun (bij-)baantje beroofde. Deze ventilator deed dienst tot in de vijftiger jaren van de twintigste eeuw. Toen werd deze vervangen door een ander exemplaar. Dat gebeurde tijdens de restauratie waarbij ook de toonhoogte van het instrument werd aangepast en een vrij pedaal werd geplaatst.

Gezicht op bovenzijde van een van de vier aanwezige spaanbalgen, die zorgen dat er voldoende lucht in het orgel komt en blijft, zonder dat tijdens het spelen - en vooral tijdens het 'bijtrekken' van registers - het instrument in ademnood komt.

15. **1938: HET ORGEL IS VERSLETEN**

Omstreek 1938 kwam een commissie van "deskundigen" tot de conclusie dat het orgel versleten was...

De heren van deze commissie ontvouwden toen plannen om het orgel te vervangen door een nieuw, drieklaviers electro-pneumatisch orgel met alle voorzieningen die voldeden aan de moderne eisen des tijds.

In de dertiger jaren hebben op enig moment zangers van het parochieel koor het idee geopperd om het rugpositief of balustradeorgel maar te verwijderen. Dit idee is wellicht uitvloeisel van de geringe ruimte die boven, naast het orgel bestaat om een koor inclusief dirigent te herbergen. (bron: dames Bergman, oud-pastorsmeid deken Van Besouw.)

16. **1940-1945 DUITSE ORGELDESKUNDIGE / GEVAAR VOOR Vernietiging**

Met de Duitse bezettingsmacht die Nederland overspoelde kwam ook de internationaal vermaarde organist en organoloog, prof. dr. Hans Klotz uit Aken mee. Bij toeval kwam hij juist in Boxtel terecht, waar hij gedurende bijna de gehele oorlog was ingekwartierd op het kasteel Stapelen. Hij bespeelde het orgel vrijwel dagelijks. Ook gaf hij wel 's avonds orgelbespelingen. Vooral dankzij deze professor Klotz is men zich de grote waarde van het orgel bewust geworden. Hij had alle lof voor het instrument en roemde de artistieke en orgelbouwkundige kwaliteiten van bouwer

Smits. Hij was fel tegen plannen om, onder meer, de tractuur van het orgel te elektrificeren. Ironisch genoeg heeft zich juist tijdens de Tweede Wereldoorlog een ontwikkeling voortgedaan die voor het behoud van het Boxtelse Smits-orgel op termijn positief heeft uitgepakt. Indien er geld en gelegenheid was geweest, had uitvoering van het voorgenomen restauratieplan desastreus uitgepakt voor het instrument.

ORGEL BIJNA OPGEBLAZEN

Tegen het einde van de oorlog wilden de Duitsers de Sint-Petrustoren op te blazen. Gelukkig is die poging verijdeld kunnen worden want was de, daadwerkelijk aangebrachte, springlading tot ontploffing gebracht, had dat ongewijfeld tevens het einde voor het Smits-orgel betekend. De Zwaanse brug, in het centrum van Boxtel, onderging een treuriger lot: die ging daadwerkelijk, alsmede de in de onmiddellijke omgeving aanwezige huizen, de lucht in.

17. *PERIODE 1938-1956*

Tussen 1938 - het moment dat "deskundigen" het orgel versleten verklaarden - en 1955 is er, nauwelijks gedegen onderhoud aan het instrument gepleegd. Behoudens de tongwerken werd het orgel gedurende ruim tien jaar niet gestemd!

Als er storingen waren, werden deze door de organisten zelf verholpen. Op den duur was het orgel zo buitengewoon vervuild geraakt, dat repareren een verschrikking was geworden. De slechte economische omstandigheden van de dertiger jaren en de daarop volgende oorlogsjaren verhinderden dat het 'versleten' verklaarde orgel werd gesloopt en vervangen door een nieuw, pneumatisch instrument. Gerust kan worden gesteld dat genoemde omstandigheden de redding heeft betekend voor het Boxtelse Smits-orgel.

18. *1955: WERKZAAMHEDEN AAN HET ORGEL*

Op 30 november 1954 werd een contract getekend tussen het bestuur van de Sint-Petruskerk en de firma Adema uit Amsterdam.

Het contract had betrekking op het plaatsen van een vrij pedaal, alsmede op het uitvoeren van een aantal onderhouds-/restauratiewerkzaamheden. In 1955 toog Hubert Schreurs van de firma Adema aan het werk.

Zoals reeds hiervoor gemeld, werd het orgel in 1842 opgeleverd met een zogenaamd "aangehangen" pedaal. Dat wil zeggen dat men met het pedaal uitsluitend pijpenkoren van de handklavieren kon bespelen. Aparte stemmen, uitsluitend voor het pedaal, ontbraken tot dat moment. Geldgebrek bij de bouw in 1842 was daarvan de oorzaak.

VRIJ PEDAAL

In 1955 kreeg het orgel een afzonderlijk, of vrij, pedaalwerk. Tevens werd in dat jaar het orgel gereinigd en werd een aantal, noodzakelijke, werkzaamheden verricht. Ten aanzien van het plaatsen van een vrij pedaal, liet het parochiebestuur zich leiden door het advies van de Katholieke Klokken- en Orgelraad. Bij de keuze welke stemmen in het pedaalwerk zouden worden geplaatst, verlieten de adviseurs zich - terecht - op het plan dat F.C. Smits hiervoor indertijd reeds had ontworpen. De nieuw stemmen zijn echter gemaakt van pijpwerk waarvan de mensuren niet aansluiten bij die van Smits, dat anders is van makelij en waarbij materialen zijn toegepast, die bij het andere pijpwerk niet voorkomen. De windladen zijn in alle opzichten totaal verschillend van die van Smits en hetzelfde kan worden gezegd van het regeerwerk.

WIJZIGING TOONHOOGTE

Verder heeft men in dat jaar ook de toonhoogte van het orgel een halve toon omhoog gebracht om deze aan te passen aan de, toenmalige, "hedendaagse" stemming. Deze ingreep gebeurde door kleine stukjes van de pijpen te snijden...

Van de registerknoppen voor het pedaalwerk, die reeds in 1842 waren aangebracht, waren enkele naamplaatjes verdwenen. Deze zijn toen opnieuw gemaakt van kunststof en voorzien van benamingen die afwijken van de oorspronkelijke, voor Smits typerende, nomenclatuur.

WIJZIGING REGISTERS

Het, eveneens voor Smits zo karakteristieke, register Flûte travers 8' van het balustradeorgel werd gewijzigd in het register Kwint 3'. Ook had men plannen om het register Echo-holpijp 8' van het derde werk te verwijderen, maar die vermindering is gelukkig achterwege gebleven. Dit register neemt door zijn zeer apart mensurenbeeld een heel bijzondere plaats in tussen soortgelijke stemmen in dit orgel.

ZWELKAST VERWIJDERD

Voorts heeft men toen de curieuze zwelkast, waarin het derde werk staat opgesteld, laten verwijderen (dus niet het derde werk zelf). De materialen van de zwelkast bleven gelukkig bewaard, zodat deze op een later tijdstip weer in ere kon worden hersteld. In de jaren vijftig van de twintigste eeuw werd, zo is wel gebleken, over bepaalde zaken heel anders gedacht dan tegenwoordig het geval is.

VERNIEUWING PELDAALKLAVIER

Ook het pedaalklavier viel ten offer aan modernisering. Het nieuwe pedaalklavier moest de karakteristieke profielen van de toetsen ontberen die de oorspronkelijke exemplaren kenmerkten.

Voorjaar 1956 was het werk gedaan. Met Pasen werd het uitgebreide en nageziene orgel weer bespeeld.

19. **1971: ROETEXPLOESIE**

In de nacht van 20 op 21 april 1971 werd de kerk getroffen door een onheil van zeer bijzondere aard: een roetexplosie. Toen koster Jo van Abeelen 's morgens om zeven uur de kerk wilde openen, sloeg een dikke, vettige, zwarte walm hem tegemoet. De hele kerk was gevuld met zwarte damp. Het vergde uren vooraleer de walm, via de opengezette kerkdeuren en met behulp van een grote ventilator, was weggetrokken. De vettige substantie, een mengsel van (stook-)olie en roet had zich vastgezet op alle kerkmeubelen, beelden, lampen én op het Smits-orgel. Op gewelven, muren, pilaren en ramen tekenden zich de donkere sporen van de roetwalm af.

Het bleek dat zich, in de met olie gestookte verwarmingsketel, een explosie had voorgedaan en dat de drie dagen tevoren nog geheel open bevonden schoorsteen volledig verstopt was met vogelnesten. Met de opknopbeurt was het lieve bedrag van f 40.000,-- gemoeid.

Ook het orgel was uiteraard zwaar vervuild. Men heeft toen alles zo goed en kwaad als mogelijk gereinigd en zijn windladen en het regeerwerk met bestaande en traditionele middelen hersteld.

20. **1973: ONDERHOUD EN OPMETING**

In het jaar 1973 volgde andermaal een schoonmaak- en onderhoudsbeurt aan het orgel. Wellicht was dit nog een uitloeiing van de roetramp, enige jaren eerder. Bij die gelegenheid is het instrument uitgebreid onderzocht en zijn enige

tienduizenden (!) maten van het pijpwerk genomen hetgeen verassende bevindingen heeft opgeleverd. In het kader van dit artikel wordt hier niet verder op ingegaan.

21. **KOSTER JO VAN ABEELLEN ONTDEKT BRAND**

Omstreeks het midden van de tachtiger jaren van de twintigste eeuw ontdekte koster Jo van Abeelen een brandje onder het orgel, dat nog net op tijd kon worden geblust.

22. **GEBRUIK VAN HET ORGEL 1956-2004 - ORGELCONCERTEN**

Behalve voor de eredienst werd het orgel ook, in toenemende mate, gebruikt om orgelconcerten te geven.

STICHTING KERKCONCERTEN BEGINT MET ORGELCONCERTEN

De organisatie die vanaf 6 september 1974 de naam Stichting Kerkconcerten Boxtel draagt, begon haar activiteiten reeds in 1965 op het, toen nieuwe, Pels-orgel in de Maria Reginakerk te Boxtel, gevolg van het bezielende initiatief van Hans Straatman die destijds woonachtig was in Boxtel. Later verhuisde hij naar 's-Hertogenbosch. Een jaar later, in 1966 werd classicus drs. S.W. (Wim) Aarns aangezocht voorzitter te worden. Hij vervulde die functie tot 1988. Gedurende korte tijd werden concerten verzorgd op de orgels in Maria Reginakerk, Heilig Hartkerk en Sint-Petruskerk. Als snel werd er uitsluitend geconcerteerd op het fameuze Smits-orgel in de Sint-Petruskerk.

Naar aanleiding van een, door sribent dezes gemaakte, opname van een concert van de Stichting Kerkconcerten Boxtel (december 1976: het fameuze Choir of Saint John's College of Cambridge, o.l.v. George Guest, in de Heilig-Hartkerk), werd hij door bestuurslid Kees van Houten gevraagd als secretaris deel te gaan uitmaken van het bestuur van genoemde stichting. Aldus geschiedde. Kees van Houten zelf volgde, in 1988, Wim Aarns op als voorzitter van de Stichting Kerkconcerten Boxtel en is dat tot op de dag van vandaag.

In 2015 vierde de Stichting Kerkconcerten haar vijftigjarig jubileum. Bij die gelegenheid mocht uw sribent een jubileumboekje, met de titel *SKB: een halve eeuw muziek in Boxtelse kerken*, schrijven, waarin het ontstaan en geschiedenis van de stichting werd beschreven.

Orgelmuziek in de Sint Petruskerk te Boxtel Concerten 2006

De historische St. Petruskerk te Boxtel is rijk aan vele kunstschaten. Hiertoe behoort onder meer een monumentaal orgel dat in 1842 werd gebouwd door de bekende Brabantse orgelbouwer F.C.Smits.

Dit orgel met zijn bijzonder fraaie klank telt 36 registers; het aantal pijpen is gelijk aan het bouwjaar. Het instrument geniet onder de organisten een grote faam en voor velen is het een wens om op dit instrument te mogen spelen.

Afgelopen jaar heeft het orgel een ingrijpende restauratie ondergaan. Deze restauratie werd uitgevoerd door de Fa. L. Verschueren te Heythuysen en afgerond in december 2005. Op woensdag 14 december vond de overdracht plaats aan het parochiebestuur van de St. Petruskerk.

Het orgel klinkt als herboren en is weer uitstekend bespeelbaar. Reden voor de Stichting Kerkconcerten Boxtel om de jaarlijkse cyclus orgelconcerten, die reeds vanaf 1965 plaatsvindt, in 2006 weer te hervatten.

Folder concerten Stichting kerkconcerten Boxtel in het jaar 2006: geheel in het teken van het gerestaureerde Smits-orgel.

Stichting Kerkconcerten Boxtel

Zuidnederlands Orgelconcours voor amateurs 1980 te Boxtel

op het Smits-orgel in de Sint-Petruskerk te Boxtel, (Nederland)

Donderdag 10 april
20.15 uur

Openingsconcert

in de Hellig Hartkerk
Het Brabants Kamerorkest o.l.v. Anton Koene - Emmy Verhey, viool
Uitgevoerd worden werken van: Pieter Hellendaal, Joseph Haydn,
Samuel Barber, Edward Elgar

Vrijdag 11 april
10.00-16.00 uur

Tweede voorselectie

in de Sint-Petruskerk (toegang gratis)

Zaterdag 12 april
20.15 uur

Orgelconcert

in de Sint-Petruskerk door de juryleden:
Kamiel d'Hooghe, Ewald Koolman, Jan Jongepier

Zondag 13 april
14.30 uur

Finale

van het orgelconcours in de Sint-Petruskerk met aansluitend prijsuitreiking
(K.R.O.-radio maakt opname)

Toegangskarten voor het openingsconcert zijn verkrijgbaar: vanaf maandag 31 maart 1980
bij de RABOBANKEN te Boxtel en voor aanvang van het concert, bij de ingang van de kerk
PRIJZEN: volwassenen f 6,50 - jeugdigen f 4,00

Toegangskarten voor het orgelconcert en de finale zijn uitsluitend verkrijgbaar bij de ingang van de kerk
PRIJZEN: volwassenen f 4,00 - jeugdigen f 2,50

Dit concours wordt georganiseerd in het kader van het
Belgisch-Nederlands cultureel verdrag

Affiche Zuidnederlands Orgelconcours voor Amateurs 1980 te Boxtel georganiseerd door de Stichting Kerkconcerten Boxtel, destijds onder voorzitterschap van drs. S.W. (Wim) Aarns. De voorronden hadden reeds eerder dat jaar plaatsgehad. Georganiseerd in het kader van het Belgisch-Nederlands Cultureel Verdrag.

Voornoemde Stichting Kerkconcerten Boxtel begon in de zeventiger jaren van de twintigste eeuw voor de eerste maal in Boxtel met een orgelconcours, uitsluitend bestemd voor amateur-organisten, onder de naam Noord-Brabants

Orgelconours, dat jaarlijks werd gehouden. Al snel veranderde de naam in Zuidnederlands Orgelconcours, dat om de twee jaar werd gehouden. Deelname stond toen open voor amateur-organisten uit de Belgische provincies Oost- en West-Vlaanderen en Belgisch Limburg, alsmede de Nederlands provincies Limburg, Noord-Brabant en Zeeland. Met uitzondering van de provincie Zeeland, werd provinciale subsidie ontvangen van Noord-Brabant, Limburg, de deelnemende Belgische provincies, alsmede de gemeente Boxtel, het toenmalige ministerie van CRM en het Vlaamse ministerie van Cultuur. Gedurende de laatste periode werd de naam van het concours gewijzigd in Groot-Nederlands Orgelconcours, en konden amateur-organisten, naast hiervoor genoemde Belgische provincies, uit geheel Nederland deelnemen.

Het concours werd begonnen met een openingsconcert (koor, orkest, solisten) dat meermalen is uitgezonden door (KRO-) radio.

In 1990 werd dit concours voor de laatste maal gehouden.

Reden hiervoor was dat de ene na de andere subsidie het liet afweten. Voor, onder andere, schrijver van dit artikel kwam daarmee een einde aan een periode van veel – soms hectisch – geregeld en organiseren hetgeen realisatie van de concoursen met zich meebracht. Al met al kan worden teruggezien op een fascinerende periode.

ORGELNUKKEN

Reeds in die tijd, vanaf de zeventiger jaren, werd het gaandeweg steeds meer duidelijk dat het orgel toe was aan een gedegen restauratie. Zowel vaste organist, deelnemers aan en juryleden van genoemde concoursen, alsmede organisten die concerten verzorgden ondervonden steeds meer problemen bij het bespelen van het instrument. In toenemende mate kwamen “hangers” voor: pijpen, die na het loslaten van de corresponderende toets door de organist, bleven hangen en doorgingen met het produceren van hun toon. Ook bespelen van het orgel werd voor de organist steeds moeilijker, vooral bij gekoppelde manualen. Het begon er langzaam op te lijken alsof men weer eeuwen terug werd geplaatst toen orgels ook wel met de vuist werden bespeeld, zoals heden ten dage nog gebeurt bij carillons...

Ook met de windvoorziening was van alles mis, of liever gezegd: van alles lek.

Smits-orgel vereist kunst- en vliegwerk

De Stichting Kerkconcerten Boxtel had zondagmiddag over belangstelling niet te klagen. Op zoveel luisteraars had men met de programma's niet gerekend in de Sint Petruskerk. Waarschijnlijk had de verbintenis van fluitist Jos Aerts met de Streekmuziekschool Boxtel, Sint-Michiëlsgestel gezorgd voor het aanboren van een nieuwe relatiebron. Die kon dan en passant kennis nemen van de weelderige klankmogelijkheden van het unieke Smits-orgel dat Boxtel rijk is.

Maar kennis en kritische luisteraars zal het tegelijk niet ontgaan zijn dat het mooie instrument slechts door veel „kunst- en vliegwerk” zijn schoonheden prijsgeeft. De klankintensiteit van de pedaaltonen is zeer ongelijkmatig zoals in de Fantasie in g van Bach onomstotelijk was vast te stellen. En afgezien van de halsbrekende toeren die men moet verrichten om op de orgelbank in evenwicht te blijven is de aanslag, in vakkringen toucher genaamd, hoogst dubieus.

Zo goed als dat kan houdt de Boxtelse amateur-orgelkundige Jan Klerkx het instrument speelbaar en zuiver. Daar is men, terecht, bijzonder gelukkig mee. Het is echter wel duidelijk dat dit zeldzaam mooie instrument dringend een grondige restauratie behoeft, iets wat uitgaat boven de

Kwekerij heropend

HAAREN – Kwekerij en bloemsierkunst Schoenmakers aan de Nemelaerstraat te Haaren is zaterdag heropend. Het bedrijf is uitgebreid met een 1800 vierkante meter grote kas, waarin 27 kweektafels en 18 stekstafels zijn ondergebracht. Ook is hier een grote ruimte voor de verkoop van vaste planten, snij-, zijde- en droogbloemen, aarde- en rietwerk enz.

niet hoog genoeg te waarderen diensten van Jan Klerkx.

Uit alles blijkt voor welke problemen een kundig concertgever kan komen te staan op het Boxtelse instrument. Dat doet daarom de waardering nog toenemen voor het kundige, knappe en zeer muzikale spel dat Dorthy de Rooy zondagmiddag in Boxtel liet horen. De zelden gehoorde Première Fantaisie van Alain wist ze op het voor deze muziek minder geschikte instrument in een voorname klankpracht te brengen terwijl ze van Franck's Deuxième Choral een even boeiende vertolking gaf. Uiterst consciëntieus waren haar Bach-vertolkingen zowel van het doorwrochte koraal als de Fantasie en Fuga. Om in de fuga een frasering zoals zij die koos, zo minutieus tot het einde vol te houden is een heel zware opgave. De twee kunnen denken en – hoe fraai de tongwerken van dit orgel ook zijn – de fuga was door het voortdurend gebruik maken van een tongstem minder doorzichtig dan men zou wensen. Niettemin behield men van het geheel een zeer voorname indruk.

Dorthy de Rooy begeleidde fluitist Jos Aerts in een sonate van Carl Philipp Emmanuel Bach en een van Telemann. De laatste was wellicht meer gekozen vanwege het interessante in de titel: Methodische Sonate. Als men dat moet vereenzelfen met de z.g. pedagogische muziek van late tijd dan is dat wel begrijpelijk maar pleit minder voor de muziek. Veel-schrijver Telemann had meer geïnspireerde momenten dan waarvan hij in deze Sonate blijk geeft. Maar allah, Jos Aerts deed er bijzonder zijn best op, evenals Dorthy de Rooy, zodat de fluitmuziek toch een plezante afwisseling vormde in het programma.

HEIN ZOMERDIJK

Artikel van de hand van Hein Zomerdijs in Brabants Dagblad van maandag 15 oktober 1979, naar aanleiding van het concert georganiseerd door Stichting Kerkconcerten Boxtel en verzorgd door Dorthy de Rooij (Smits-orgel) en Jos Aerts (fluit) in de Sint-Petruskerk te Boxtel. Hij gaat hier in op de grote problemen die er zijn voor de organist bij het bespelen van dit instrument, alsmede de moeite die men moet doen (er wordt verwezen naar Jan Clercx) om het bespeelbaar te houden. Zomerdijs acht een grondige restauratie dringend noodzakelijk.

KERKDIENSTEN

20e ZONDAG NA PINKSTEREN

20-27 OKT.

PAROCHIE ST. PETRUS, BOXTEL

OVER MANKEMENTEN AAN HET SMITSORGEL

Afgelopen zondag 14 oktober gaven de organiste D. de Rooy en de fluitist J. Aerts een concert in de Sint Petruskerk te Boxtel.

In een recensie hierover heeft men kunnen lezen, dat het orgel moeilijk bespeelbaar is en dat er zodanige mankementen zijn, dat het instrument aan een grondige restauratie toe is.

Omdat sommigen dit 25 jaar geleden ook al dachten, heeft men toen het orgel onder deskundig toezicht laten restaureren, om het nodige te verbeteren.

De mankementen waarvan nu sprake is, zijn het gevolg van de toen uitgevoerde restauratie. Daar komt dan nog bij het verzakken van het oxaal, als gevolg van restauratiewerk aan de kerk in de jaren twintig en ongunstige invloeden van de hetelucht-verwarming.

Velen denken dat men tegenwoordig, wat restaureren betreft, heel wat verder is dan toen. Wij willen daarbij een met het Boxtelse orgel vergelijkbaar instrument aanhalen, dat onlangs onder deskundig toezicht zeer grondig is gerestaureerd. Na de restauratie waren de moeilijkheden daar zodanig, dat men bepaalde stukken, die op het programma stonden, moest laten vervallen. In het midden latend wat er allemaal aan het niet gerestaureerde orgel in Boxtel mankeert, kunnen we wel zeggen, dat dit daar tijdens de vele concerten en de diverse orgelconcoursen nog nooit is gebeurd.

<< Enige dagen na het artikel door Hein Zomerdijk - Brabants Dagblad van maandag 15 oktober 1979 - verscheen in Brabants Centrum (18-10 1979) een stukje zonder dat de naam van de schrijver ervan werd vermeld. Het lijkt er veel op dat het een reactie is op het artikel van Zomerdijk en mogelijk van de hand van Jan Clercx is...

LEKKENDE WINDVOORZIENING EN MISLUKTE LP-OPNAME

Scribent dezès heeft het meegemaakt dat vaste organist Jan Verhoeven een grammfoonplaat zou opnemen (Eurosound, oktober 1981). Jan wist van mijn passie voor geluidsopname-techniek en nodigde me uit daarbij aanwezig te zijn. Op de avond dat de opname plaatsvond ging ik de, voor de kerk gestationeerde, opnamewagen binnen op het moment dat men een take aan het beluisteren was. Daarbij was ook drs. Jan Boogaarts aanwezig. Wat mij onmiddellijk opviel was de behoorlijke portie ruis die hoorbaar was. Die kwam niet van de (professionele) opname-apparatuur, doch van meervoudige lekken in de windvoorziening, die de lucht met sissend geluid lieten ontsnappen. Deze lekkages waren extra goed hoorbaar aangezien, ten behoeve van de opname, een set zeer gevoelige microfoons op een statief ongeveer ter hoogte van de helft van de orgelkas was gebracht.

Ik herinner mij tevens dat ik toen met Jan Clercx, stand-by als hij was om indien nodig nog gauw ergens bij te stemmen ten behoeve van de opname, de orgelkas ben ingegaan met een kleine ladder en een rol plakband. Ik hield de ladder vast terwijl Jan, zijn onafscheidelijke pijp in de mond, binnensmonds mompelend de ladder besteeg en met stukjes plakband trachtte de ergste lekkages het zwijgen op te leggen. Tevergeefs: had hij ergens een lek gedicht, sprong op een ander plaats er een nieuw lek bij.

Om kort te gaan: de opname werd afgeblazen en pas geruime tijd later – oktober 1984 – overgedaan toen Jan Clercx op zijn gemak de windvoorziening – zij het tijdelijk – had gerepareerd. Reeds toen was het meer dan duidelijk dat het instrument dringend aan restauratie toe was.

INTERNATIONALE BELANGSTELLING VOOR BOXTELS SMITS-ORGEL

* De bekende Boxtelse orgelkenner-bij-uitstek J. Clercx kreeg zeer onlangs een brief van muzikauteur Bernard Sonnaillon uit Geneve de mededeling, dat deze voornemens is in een boek over (280) representatieve orgels in Europa ook een hoofdstuk te wijden aan het Smits-orgel van de Boxtelse St. Petruskerk. De heer Clercx werd uitgenodigd de nodige informatie aan te reiken voor een artikel bij een ook in het boek op te nemen foto van het Boxtelse orgel. Het boek van Sonnaillon zal worden uitgegeven door l'Office du Livre in Fribourg Zwitserland, door Callwey in München Duitsland en door Oxford University Press in Londen Engeland.

<< *Brabants Centrum van 7 februari 1980.*

Belangstelling uit Zwitserland.

* In het Boxtelse Kerkstraatje heeft vorige week enkele dagen lang een opnamewagen van de Zwitserse Televisie gestaan. Bij navraag bleek dat dit verband hield met een Zwitserse T.V.-produktie waarin aan het Smits-orgel van de Boxtelse St. Petruskerk een hoofdrol was toebedeeld. De Zwitserse televisiemensen waren in Nederland op zoek gegaan naar een goed kerkorgel. Het Smits-orgel in de St. Petruskerk vonden zij een unicum.

<< *Brabants Centrum 25 september 1980.*

Andermaal belangstelling uit Zwitserland.

23. *JAN CLERCX, ORGELBOUWER*

Jan Clercx, hier op een foto van 26-5 1983, genomen op de pastorie van de Sint-Petrusparochie, Boxtel.

Niet onvermeld mag blijven de rol die Boxtelaar Jan Clercx (hij woonde in de Prins Bernhardstraat te Boxtel) heeft gespeeld bij het bespeelbaar houden van het Smits-orgel. Gedurende meerdere decennia zorgde Jan te pas en te opnas voor het stemmen van 'zijn' orgel, waaraan hij letterlijk was verknocht. Vaak assisteerde zijn zwager, Evert Kagei, hem daarbij. Jan kende als geen ander de grote kwaliteiten van het instrument en was fel tegenstander van restauratie, met daarbij in het achterhoofd de voorbeelden waarbij zogeheten restauraties desastreus uitpaktten voor het orgel en daarbij natuurlijk ook de 'aanpassingen' van 1956 aan het Boxtelse Smits-orgel in het achterhoofd.

Met grote liefde en deskundigheid loste Jan allerlei plotseling of langzaamaan optredende problemen op. Ook bij veel concerten stond Jan stand-by om het orgel bespeelbaar te houden.

Jan's verzet tegen restauratie werd meer ingegeven door zijn grote zorg dat het unieke en magnifieke instrument zou worden verprutst, dan dat hij tegen een goede oplossing voor alle in de loop der jaren gegroeide kwalen van het orgel gekant was. Gelukkig bestaat er tegenwoordig meer historisch besef en kennen we orgelrestauratieateliers die historisch besef, veel vakkenis alsmede liefde voor het historische, mechanische orgel aan den dag leggen. Ook Evert Kagei, groot orgelliefhebber, moet in dit kader genoemd worden. Evert was vaak samen met Jan Clercx te vinden op of liever gezegd, in het orgel. Evert stond bekend om zijn goede gehoor.

Zwelkast Smits-orgel Boxtel, zichtbaar hier links op foto. Overleg door adviseur restauratie, drs. Jan Boogaarts (l.) en vaste organist Jan Verhoeven, op dag dat begonnen werd met demontage van het instrument t.b.v. restauratie, maandag 23 augustus 2004. Het had weinig gescheeld of in 1955 was de zwelkast definitief verdwenen. Pijpwerk is niet zichtbaar omdat de jalouzieën van de kast gesloten zijn. In deze situatie klinkt het derde werk van verder weg, vandaar de naam echowerk.

REDDING ZWELKAST

Tevens mag niet onvermeld blijven dat het tweetal Clercx/Kagei was dat zich in 1956 over de onderdelen van de – op last van de orgeldeskundigen – uit het orgel verwijderde zwelkast ontfermden en later weer terugplaatsen.

Onder meer door deze handelwijze, is het mede aan hen te danken dat het maximale subsidie werd verleend ten behoeve van de restauratie medio 2004/'05: zie voor

toelichting in dezen het gestelde onder punt 27. hierna. Jan Clercx overleed op 26 augustus 2009 op 82-jarige leeftijd.

24. **NA RUIM 300 JAAR WEER TWEE ORGELS IN SINT-PETRUSKERK**

Zoals we in het begin van het verhaal over de orgels in de Boxtelse Sint-Petruskerk konden lezen, bezat deze kerk in de 17^e eeuw reeds twee orgels. Dat tweede orgel, ook wel aangeduid met “het kleine orgel”, bevond zich in het toenmalige Lievevrouwekoor en werd in 1610 geplaatst. Uit rekeningen inzake reparaties weten we dat het er in 1627 in ieder geval nog stond.

VERSCHUEREN-ORGEL VAN ZUSTERS URSULINEN

Toen het klooster van de zusters Ursulinen, gelegen aan de Baroniestraat te Boxtel in 1985 werd opgeheven, moest ook een herbesteding worden gevonden voor het in de kapel van het klooster (thans in gebruik door MIK: Meierijse Instellingen voor Kunsteducatie, opvolger vroegere muziekschool) aanwezige Verschueren-orgel. Zoals sinds de zestiger jaren gebruikelijk werd, stond de priester voortaan met het gezicht naar het volk en werd het altaar vaak midden in de kerk geplaatst, hetgeen ook in de Sint-Petruskerk, medio 1964, gebeurde. Het parochieel koor (dat heel vroeger uitsluitend uit mannen bestond) was intussen een gemengd koor en groeide in omvang. Tot omstreeks 1983 (?) stond het koor opgesteld op het oxaal of koorbalustrade ter weerszijden van het orgel.

WIJZIGING IN KOOROPSTELLING

Wellicht door samenloop van omstandigheden – een in omvang groeiend koor dat steeds moeilijker een plaats vond rondom het orgel, alsmede veranderde liturgische inzichten werd gezocht naar een andere plek voor het koor. Aanvankelijk werd die gevonden achter het altaar, waarbij het koor dus met het gezicht richting kerkgangers stond opgesteld. Later werd die plaats verruild voor een opstelling in de linker transeptveugel. In die situatie werd het voor de organist op het Smits-orgel lastig het koor goed te begeleiden, omdat contact moeilijk te leggen en te onderhouden was.

VERSCHUEREN-ORGEL ZUSTERS URSULINEN VERHUIST NAAR SINT-PETRUS

Zo verhuisde het beschikbaar gekomen Verschueren-orgel van het klooster van de zusters Ursulinen in 1987 naar de noordoostelijk wand van de linker transeptveugel.

Dit orgel is een instrument met elektro-pneumatische “aandrijving”, hetgeen betekent dat plaatsing van de speeltafel veel flexibeler is en – indien nodig – verder weg van het eigenlijke orgel kan plaatsvinden, dan bij een geheel mechanisch orgel mogelijk is. Daar staat het tot op de dag van vandaag. Het bleek een goede keuze: een uitstekende positie om het koor te begeleiden en het instrument bezit een aangename klank.

In dit kader is het ook interessant de oorspronkelijke functie van, alsmede de ontwikkeling van een deel van het Smits-orgel, namelijk het balustradeorgel of orgelpositief te lezen. Dit onderwerp kreeg aandacht in punt 6 hiervoor.

Hier volstaat te zeggen dat we in feite weer terug waren bij een, eeuwen geleden bestaande, praktijk.

Opstelling van het parochieel zangkoor en Verschueren-orgel in de noordelijke arm van het dwarschip van de Sint-Petruskerk te Boxtel. Links achter de cameraman is nog de behuizing van de speeltafel te zien vanwaar de organist een goed contact kan onderhouden met de dirigent. Rechts, tegen de noordoostelijke muur, zien we het Verschueren-orgel staan. Foto genomen zondagmorgen 23 april 2006 omstreeks 09.45 uur, tijdens voorbereidingen t.b.v. de pontificale hoogmis van 10.30 uur, bij gelegenheid van de heringebruikneming van het Smits-orgel, die live werd uitgezonden door Lokale Omroep Dommelland. Dirigent Jan van Wetten bezig de laatste puntjes op de i te zetten. Voor lokale omroep hét moment om beeld en geluid te testen en optimaal in te regelen.

25. **STICHTING TOT RESTAURATIE EN BEHOUD SMITS-ORGEL OPGERICHT**
 Medio mei 2001 werd de 'Stichting tot restauratie en behoud van het Smitsorgel in de Sint Petruskerk' opgericht. Voorzitter werd Laurens Felix, directeur van het Regionaal Centrum voor de Kunsten, tegenwoordig MIK geheten. Laurens is zoon van Joop Felix die zelf vóór zoon Laurens directeur van de Boxtelse muziekschool was. Joop Felix is tevens oud-dirigent van het bekende Heilig hartkoor en oud-penningmeester van de Sticnting Kerkconcerten Boxtel.

Voorts maakten deel uit van deze stichting: Gerard Vos, secretaris; Frans van Ewijk, penningmeester; drs. S.W. (Wim) Aarns (oud-voorzitter Stichting Kerkconcerten Boxtel), bestuurslid; Jan Verhoeven, vaste organist van het Smits-orgel, eveneens bestuurslid.

Doelstelling was duidelijk: restauratie en daarna behoud van het Smits-orgel in de Sint-Petruskerk te Boxtel. Er was geld nodig, veel geld. Hoewel de Boxtelse bevolking

nauwelijks vernam van het bestaan van deze Stichting, werd achter de schermen toch hard gewerkt aan realisering van de plannen. Subidieverlenende instanties werden benaderd.

CD GEMAAKT MET KLANK ORGEL VOOR RESTAURATIE

Smits-orgel (1842)
St. Petruskerk,
Boxtel

Jan Verhoeven
speelt werken van
Andriessen, De Arauxo, Bach, Daquin, Dupré, Guilmant,
Lemmens, Mozart, Pasquini, Tornemire

CD opgenomen in het kader van activiteiten t.b.v. restauratie van het orgel.

Voorzijde booklet cd eurosound, nr. ES 47.418, met foutje: 'To(u)rnemire'.

het Boxtelse Smits-orgel mocht maken. Aanvankelijk nog analoog, doch vanaf eind 1990 digitaal (DAT). Hieronder zijn opnamen van diverse juryleden van de hier gehouden orgelconcoursen, alsmede diverse organisten, waaronder Kees van Houten, Jan Verhoeven, Dorthy de Rooij, Maurice Pirenne. Deze opnamen vormen een uniek document van het instrument inzake de periode vóór restauratie. Ook Hans Straatman maakte veelvuldig concert-opnamen.

VERSCHUEREN ORGELBOUW HEYTHUYSEN B.V.

Bij het bepalen wie de omvangrijke restauratie zou gaan uitvoeren viel de keuze op Verschuieren uit het Limburgse Heythuysen (tussen Weert en Roermond), van wie ook het in de kerk aanwezige koororgel afkomstig is. De restauratie werd begeleid door drs. Jan Bogaarts (musicus en musicoloog), Smits-kenner bij uitstek, die reeds

vele jaren werkt aan een boek over het orgelbouwersgeslacht Smits, doch door zijn drukke werkzaamheden er helaas nog niet aan toegekomen is het boek af te maken en uit te geven. Laten we hopen dat het hem gegund is dit alsnog te doen.

26. *HET ORGEL WORDT GERESTAUREERD*

Het Smits-orgel (1842) in de Boxtelse Sint-Petruskerk na restauratie (foto van 3 januari 2006).

Zondag 22 augustus 2004 werd, aan het einde van de mis van 10.30 uur, tijdelijk afscheid genomen van het orgel. Terwijl organist Jan Verhoeven het einde van Widor's Toccata uit de 5e Symfonie naderde, schakelde hij tijdens het pelen, de windvoorziening uit. Hierdoor viel de luchtdruk in het orgel langzaam weg, hetgeen zich manifesteerde in ineenzakken van toonhoogte en zachter worden van het geluid, eindigend in een kakofonie. Hierna nam de, nabij de speeltafel aanwezige, wethouder **Anton van Aert** een gereedstaande orgelpijp naar beneden en overhandigde deze, vóór in de kerk, aan pastoor Niessen, als symbool voor aanvang van de restauratie. Na een korte toespraak gaf Niessen de pijp over aan **Piet Koelink**. Hiermee was een einde gekomen aan de ceremonie waarmee de aanstaande restauratie werd ingeluid. De aanwezige kerkgangers onderstreepten hun instemming met luid applaus.

Orgelpijpen staan met hun punt (onderzijde) op een windlade. Voorwaarde voor een pijp om 'aangesproken' te worden (of tot klinken te worden gebracht) is: a. het desbetreffende register moet zijn ingeschakeld; b. de organist moet de

corresponderende manueel- of pedaaltoets indrukken. Op dat moment wordt de pijp van onderaf van lucht voorzien en komt tot klinken.

Piet Koelink poseert na afloop mis voor de foto

De dag erna, maandag 23 augustus 2004, werd een begin gemaakt met demontage van het instrument. Een tijdlang konden kerkgangers geen gebruik maken van de hoofdingang via de torenhal, aangezien die werd benut als tijdelijke opslag voor orgelonderdelen. Er kwamen ook grote kisten te staan, die zich langzaam vulden met uit de orgelkas verwijderde onderdelen.

Vervolgens werd alles overgebracht naar het atelier van Verschueren Orgelbouw Heythuysen B.V. in het gelijknamige dorp Heythuysen tussen Weert en Roermond.

Torenhal als tijdelijk opslag voor orgelonderdelen.

*Kisten worden ge vuld met pijpen.
donderdag 26 augustus 2004*

*De windlade rechterdeel pedaal en onder-
delen windvoorziening, vrijdag 27
augustus 2004*

Gedemonteerde pijpen, uit de linker pedaaltoren, krijgen even een plaats naast de speeltafel van het orgel. Donderdag 26 augustus 2004. Daarna gaan ze, over de balustrade aan de zuidkant, naar beneden, en vervolgens naar de torenhal tot het moment van overbrengen naar Heythuysen. Dit zijn de langste en laagst klinkende pijpen uit het Boxtelse Smits-orgel.

Zó voorkom je kwijtraken van onderdelen. Bovendien zijn – goede, ouderwetse – houtschroeven een steeds schaarser goed (informatie van medewerker Verschueren). Vrijdag 27 augustus 2004.

Orgelonderdelen tussen het houtwol. In de torenhal van de Boxtelse Sint-Petruskerk wordt het voller en voller: orgelpijpen tegen de muur, op de voorgrond windladen. Maandag 30 augustus 2004.

Midden: drs. J.G.P.G. (Jan) Boogaarts, adviseur van de restauratie, rechts naast hem vaste organist Jan Verhoeven en uitsterst rechts Jelle Cijffers van Sint-Petrusparochie. Overleg bij aanvang demontage orgel op maandag 23 augustus 2004.

Team van Verschuieren Orgelbouw Heythuysen BV dat, met af en toe een ander gezicht ertussen, in Boxtel werkzaam was tijdens demontage en later montage. Van links naar rechts zijn dat: Peter van Buggenum, drs. Johan Zoutendijk, Jan Conickx en Jacques van der Aart. Sint-Petruskerk Boxtel, donderdag 26 augustus 2004.

Terwijl men in Heythuysen bezig was met de restauratie, werd in Boxtel de orgelkas in steigers geplaatst, teneinde te trachten de reeds in de 19e eeuw opgetreden zijnde verzakking van de kas ongedaan te maken. Dit lukte vrijwel geheel. Hiertoe werd gekozen voor een ophangconstructie, verankerd aan de torenmuur achter het orgel. De kosten van deze operatie vielen tegen. Daar staat echter tegenover dat de verzakking niet alleen zo goed als geheel kon worden opgeheven, doch dat de gekozen constructie opnieuw verzakken in de toekomst wordt voorkomen.

Werkplaats (ingang meubelmakerij) van Verschueren

VERSCHUEREN ORGELBOUW HEYTHUYSEN BV

Verschuren Orgelbouw Heythuysen B.V. was ten tijde van de restauratie van het Boxtelse orgel gevestigd in de Dorpsstraat nr. 100-102 in het centrum van het Limburgse Heythuysen. Leon Verschuren (I) (1866-1957) richtte op 5 mei 1891 in zijn woonplaats Heythuysen een werkplaats voor orgelonderdelen op. Hij had daartoe opleidingen in meubelmakerij en orgelbouw gevolgd. Vijf jaar later werd daar het eerste, complete, orgel gebouwd. Vanaf de jaren 1920 traden achtereenvolgens de vier zonen van Leon (I) tot het bedrijf toe. Zij stonden, tot 1977, aan het roer van de, inmiddels bloeiende, orgelmakerij. Zo kreeg Leon (II) de algemene leiding. Emile (1909-1985) werd leider van het, in 1937 opgerichte, filiaal in het Belgische Tongeren. Dit filiaal werd in 1951 zelfstandig en heeft bestaan tot 1998. Ton nam vanaf 1946 de boekhouding en de overzee-export voor zijn rekening. Frans (1914-1986) bestierde pijpenmakerij en intonatie-afdeling. Bedrijfsvergrotingen vonden plaats in, onder meer, 1926, 1935, 1947 en in de jaren 1950 en 1960.

In 1939 bouwde Verschueren een electro-pneumatisch orgel voor de Sint-Nicolaaskerk te Heythuysen, honderdvijftig meter verwijderd van de orgelmaker.

Vanaf 1948 worden rugwerken gebouwd en uit 1953 dateert het eerste orgel met mechanische tractuur.

Sinds 1977 wordt de orgelmakerij geleid door de derde generatie Verschueren, in de vorm van Léon (III) (L.F.M.), geboren in 1947, zoon van Frans Verschueren.

In 1991, bij het honderdjarig bestaan, verleende Hare majesteit Koningin Beatrix het predikaat "Bij Koninklijke Beschikking Hofleverancier".

Verschueren -orgels staan in Nederland, België, Duitsland, Finland, Italië, Noorwegen, Oostenrijk en Zweden.

Verschueren vervaardigt elk orgelonderdeel in eigen huis, van orgelkas tot handgemaakt pijpwerk, waarbij alles is gericht op een goed klankresultaat.

Naast nieuwbouw verzorgt Verschueren onderhoud en restauraties.

SPAANBALGEN BLIJVEN ACHTER IN BOXTEL.

Ook bleven in Boxtel de vier forse spaanbalgen achter, zulks vanwege hun omvang. Ze zijn - met veel moeite - ter plaatse gerepareerd. Toen de restauratie begon werkte nog maar één van de vier exemplaren... Bij de restauratie is tevens, de in 1955 uitgevoerde wijziging in toonhoogte, ongedaan gemaakt. Daartoe zijn kleine stukjes pijpmateriaal opgesoldeerd.

Een deel van het Boxtelse Smits-orgel wordt in de werkplaats van Verschueren te Heythuysen onder handen genomen. Woensdag 6 juli 2005.

De verzakking van de, inmiddels lege, orgelkas werd zo goed als ongedaan gemaakt. Daartoe werd de kas verankerd aan de torenmuur. Tevens werd het houtwerk gereinigd en behandeld tegen houtworm.

Een der windladen wordt - met als tussenstop de bovenzijde van het rugpositief - uit het orgel getakeld.

Tractuur loopt onder vloer speeltafel - vloer hier gedeeltelijk verwijderd - naar rugpositief. Merk op hoe stoffig en vuil het onder de vloer (nog) is.

Toepasselijk ornament in bovenlicht toegangsdeur Verschueren Orgelbouw Heythuysen BV aan de Dorpsstraat 100-102 in het centrum van Heythuysen. Woensdag 6 juli 2005.

Léon Verschueren (III), directeur Verschueren Orgelbouw Heythuysen BV heet de delegatie uit Boxtel welkom. Woensdag 6 juli 2005. Achter hem, aan de muur en gedeeltelijk zichtbaar, het geschilderd portret van zijn vader, Frans Verschueren. Léon Verschueren bestempelde de restauratie van het Boxtelse Smits-orgel als "een indrukwekkende belevenis. Negen andere door ons uitgevoerde restauraties van Smits-orgels gingen hieraan vooraf".

Deel ornament van kas Boxtelse Smit-orgel in het restauratie-atelier van Verschueren Orgelbouw Heythuysen BV. Tengevolge van de verzakking van de orgelkas zijn meerdere ornamentdelen door de loop der jaren afgebroken. Deze delen werden netjes in een emmer in het orgel bewaard...Woensdag 6 juli 2005.

Bijzondere belangstelling van vaste organist Jan Verhoeven (hier met - nieuw - digitaal Sony fototoestel, cybershot model F828) voor de gerestaureerde klavieren van het Boxtelse Smits orgel. Werkplaats Verschueren Orgelbouw BV te Heythuysen, woensdag 6 juli 2005. Links Piet Rood, ook met (op foto niet zichtbaar) fototoestel, deken Richard Niessen van de Sint-Petrusparochie.

Bezoek delegatie vanuit Boxtel aan Verschueren Orgelbouw Heythuysen BV gevestigd aan de Dorpsstraat 100-102, in het centrum van Heythuysen op woensdag 6 juli 2005. Staande v.l.n.r.: Jacques van der Aart (medewerker Verschueren); organist Jan Verhoeven; Léon Verschueren (III), directeur Verschueren Orgelbouw. Aan de wand hangen, van links naar rechts, schilderijen van: Leon II, Leon I (oprichter), Frans, Ton (gedeeltelijk zichtbaar). Frans is de vader van Léon III.

OPBOUW GERESTAUREERDE ORGEL

Op maandag 15 augustus 2005 werd een begin gemaakt met het opnieuw opbouwen van het orgel in de wederom in het lood teruggebrachte orgelkas. Daarna was er nog geruime tijd nodig om het instrument opnieuw te stemmen/intoneren. Deze operatie zou duren tot in december van dat jaar.

Abstract: dun houten latje, dat beweging, ingezet door het indrukken van een toets op de speeltafel, onder een hoek, via een 'winkl'.
Zie donker hout onder balk.

Jacques van der Aart van Verschuieren bestrijkt het messingdraad van een abstract met zuurvrije vaseline. Het uiteinde van het abstract is met henpeptouw omwonden teneinde inscheuren te voorkomen.

De kas wordt weer gevuld, in dit geval niet met geld, doch met zorgvuldig gerestaureerde orgelpijpen. Foto genomen op dinsdag 4 oktober 2005.

27. **KOSTEN RESTAURATIE**

De totale restauratie kostte globaal € 430.000,--. Het grootste deel, 70% werd gedekt door overheidssubsidies. De overige 30% kwam voor rekening van de eigenaar van het orgel, met andere woorden de Sint-Petrusparochie (thans Verrijzenisparochie). Omdat zo'n bedrag heden ten dage onmogelijk is op te brengen door een kerkgemeenschap, is dit deel verwezenlijkt door de Stichting die voor dat doel werd opgericht. Met giften afkomstig van particulieren, bedrijven en instanties die subsidie verlenen is men in staat geweest die 30% (ca. € 129.000,--) bij elkaar te krijgen. Voorwaar geen geringe prestatie!

En dan te bedenken dat in 1842 de totale kosten van het gehele orgel zo'n 12.260 gulden bedroegen, omgerekend nog geen € 6.000 (zonder rekening te houden met inflatie: zo'n orgel kost thans een veelvoud van dat bedrag).

MAXIMALE SUBSIDIE BINNENGEHAALD

In dit kader dient nog vermeld te worden dat 70% het maximaal toe te kennen subsidie bedraagt. Dit percentage is, onder meer, afhankelijk van de staat van authenticiteit waarin het orgel zich bij aanvraag bijdrage ten behoeve van de restauratie bevindt, alsmede de mate waarin de restauratie op historisch verantwoorde wijze plaatsvindt. Voor Boxtel betekende dit dat inderdaad het maximum aan subsidie werd ontvangen.

Hiertoe hebben indertijd, zonder dat te beseffen, Jan Clercx en Evert Kagei bijgedragen toen zij, bij de restauratiewerkzaamheden van 1955, de verwijderde Zwelkast voor verdwijnen behoedden en later weer terugplaatsten.

28. *EINDKEURING GERESTAUREERD ORGEL*

Beeld van de H. Cecilia, patrones van koorzangers, spelend op een portatief (klein, draagbaar orgel). Zij wordt geflankeerd door twee engeltjes. Deze beelden werden pas in 1860 aangebracht op de kas van het rugpositief. Bij het verwijderen van de linker-engel brak een van de vleugels (aantasting door houtworm).

Op woensdagmorgen 14 december 2005 vond de eindkeuring van het gerestaureerde orgel plaats. Daarbij aanwezig waren de adviseur Jan Boogaarts; Rudi van Straten en Wim Diepenhorst, rijksadviseurs; Léon Verschuere, Jacques van der Aart en Jan Timmermans van Verschuren Orgelbouw Heythuysen B.V (deze laatste verzorgde het opnieuw intoneren van het orgel); pastoor Riachard Niessen (per 1 januari 2006 veranderde de naam van zijn parochie van Sint-Petrusparochie in Verrijzenisparochie); leden van het kerkbestuur, alsmede organist Jan Verhoeven . Deskundigen die het instrument reeds hebben beluisterd vóór de officiële heringebruikneming, zijn enthousiast over de klank.

NAZORG

Omdat uit ervaring is gebleken dat zo'n oud, mechanisch instrument na een uitgebreide restauratie nog vraagt om nazorg, duurde het enige tijd alvorens een datum voor heringebruikneming kon worden vastgesteld.

Er traden bijvoorbeeld nog oneffenheden op te naanzien van de bespeling van en reageren van het orgel, die om extra aandacht vroegen.

Zo ook het pedaal, dat u hieronder ziet afgebeeld. Om die reden werd de heringebruikneming uitgesteld tot zondag 23 april 2006. Die dag werd 's morgens om 10.30 uur, in aanwezigheid van bisschop Antoon Hurkmans, een pontificale heringebruiknemings hoogmis gehouden. Deze mis werd op televisie via de kabel live uitgezonden door Lokale Omroep Dommelland.

Onder meer het pedaal behoefde nazorg.

Verschueren-medewerker controleert de afstelling van het pedaal. Rechts onder, naast pedaal en iets hoger, is uit kas stekend hefboom (lichtere kleur hout) van zwelkast te zien. Dinsdag 21 maart 2006.

29. **HERINGEBRUIKNEMING: ZONDAG 23 APRIL 2006**

Het parocieel Sint-Petruskoor, onder leiding van dirigent Jan van Wetten, hier gefotografeerd op zondagochtend 23 april 2006, omstreeks 09.45 uur, ter voorbereiding van de potificale hoogmis bij gelegenheid van de heringebruikneming van het gerestaureerde Smits-orgel, die om 11.30 uur die dag zou volgen. Inzingen op dit relatief vroege tijdstip was nodig om beeld en geluid van Lokale Omroep Dommelland optimaal te kunnen inregelen en testen. Reeds één dag eerder, op zaterdag 22 april was er het nodige werk verricht, waaronder het spannen van een kabel t.b.v. de ophanging van twee microfoons voor het registreren van het Smits-orgel. Omdat het een tv-uitzending betrof, kon geen statief worden geplaatst: dat zou het door diverse camera's opgenomen beeld verstoren.

Sint-Petruskoor o.l.v. Jan van Wetten. Links zien we de speeltafel van het koororgel. Vanaf die plek heeft de organist een goed contact met, en zicht op, de dirigent. Rechts zien we de zijkant van het Verschueren-orgel. Links bovenaan, nog net in beeld, één van de twee microfoons voor registratie van het koor tijdens de live tv-uitzending.

Lokale Omroep Dommelland had - t.b.v. de rechtstreekse uitzending - een regiekamer ingericht in een ruimte, gelegen aan de noordzijde van de kerk, gelegen naast het keukentje. We zien hier van links naar rechts : Jan Spijkers, Wim van Yperen, Hans van Liempt (met hoofdtelefoon op, onderaan in beeld), Maarten Melis (met cap, verzorgde de beeldregie), Hans van Laarhoven (geluid). Voorts waren er vier camera's in de kerk aanwezig: drie stationair (op preekstoel, Smits-orgel en op een verhoging naast een pilaar vooraan in de kerk), alsmede één mobiele camera. In de regieruimte werd bepaald welke beeld wordt uitgezonden. Los daarvan worden de beelden van alle camera's separaat opgenomen.

Activiteiten in regiekamer Lokale Omroep Dommelland ingericht in een ruimte, naast het keukentje, tegen de noordwand van de kerk.

Vanaf de regieruimte was, de dag tevoren reeds, een kabel gelegd, via het kerkhof, richting gemeentehuis, alwaar een 'opstijgpunt' aanwezig is om op de Boxtelse kabeltelevisie te komen. Door technische problemen was er een diversiteit aan ontvangstkwaliteit in Boxtel te bespeuren. In ieder geval zijn de registraties van alle, tijdens mis en later die dag tijdens het inspelingsconcert, gebruikte camera's in studiokwaliteit vastgelegd.

Lokale Omroep Dommelland heeft toegezegd een en ander, tegen een vergoeding, op DVD beschikbaar te stellen. Zo is tevens een stukje Boxtelse geschiedschrijving in beeld en geluid voor het nageslacht vastgelegd in een kwaliteit waarvan we, nog niet eens zo lang geleden, slechts konden dromen.

Beeld van de mis op zondagmorgen 23 april 2006, in de Boxtelse Sint-Petruskerk. Van links naar rechts: deken Riachard Niessen, pastoor Verrijzenisparochie (Sint-Petruskerk), de bisschop van 's-Hertogenbosch, Antoon Hurkmans en pastoor Gerard de Gilde.

Het Boxtelse gilde St. Joris & St. Barbara verleent extra allure aan de plechtigheid.

Napraten in Sint-Petruskerk na afloop pontificale hoogmis bij gelegenheid van de heringebruikneming van het Smits-orgel. V.l.n.r.: deken/pastoor Richard Niessen; de Bossche bisschop Antoon Hurkmans; Laurens Felix, voorzitter Stichting tot Restauratie en Behoud van het Smitsorgel te Boxtel; drs. Jan Boogaarts, adviseur van de restauratie; Jan van Wetten, dirigent Sint-Petruskoor (op rug gezien). Aan deze zijde van de kerk (noordelijke zijbeuk) was ook de foto-expositie met werk van Piet Rood te bezichtigen.

Vaste organist Jan Verhoeven hier aan de speeltafel van het Boxtelse Smits-orgel. Zichtbaar zijn de drie manualen, alsmede de registerknoppen aan weerszijden van de speeltafel. Zondag 23 april 2006 verzorgde Jan Verhoeven het inspelingsconcert dat om 15.00 uur begon. Lokale Omroep Dommelland verzorgde tijdens het concert op twee grote schermen een videopresentatie, waardoor de aanwezigen onder meer beelden te zien kregen van de binnenzijde van het orgel, terwijl het werd bespeeld.

Het concert werd begonnen door adviseur van de restauratie, drs. Jan Boogaarts, die een vertolking van 'Vivement et Fugue' van Louis Antoine Dornel gaf.

Hierna nam Jan Verhoeven het van hem over en verzorgde een, een klein uur durend, inspelingsconcert met een programma van werken van een 17e eeuwse Anonimus, Francisco Correa de Arauxo, Johann Sebastian Bach, Heinrich Kaminski, Max Reger, Léon Boëllmann, Louis Vierne en Olivier Messiaen . Dit historische concert is in beeld en geluid vastgelegd door Lokale Omroep Dommelland, alsmede door scribeur dezes (geluid).

Tot de activiteiten rondom de heringebruikneming van het Smits-orgel hoorde ook een expositie van het fraaie fotowerk van de restauratie door Piet Rood, ingericht in de noordelijke zijbeuk van de Sint-Petruskerk. Hier legt Piet de laatste hand legt aan een onberispelijke presentatie van zijn oeuvre. Piet verzorgde ook het fotowerk in het boekwerkje over het orgel dat bij de heringebruikneming verscheen.

Wim Aarns (l.), bestuurslid van de Stichting tot Restauratie en Behoud van het Smitsorgel in de Sint-Petruskerk (en oud-voorzitter Stichting Kerkconcerten Boxtel) verkoopt het boekwerkje, uitgegeven bij gelegenheid van restauratie en heringebruikneming van het Smits-orgel. Het draagt als titel: "SMITSORGEL in de Sint-Petruskerk Boxtel in volle glorie hersteld". Wim wordt geassisteerd door Ben Heetvelt, bestuurslid van de Stichting Kerkconcerten Boxtel.

Voorzijde boekwerkje, verschenen bij gelegenheid van restauratie en heringebruikneming van het Boxtelse Smits-orgel. Opdracht ervoor werd verstrekt door de Stichting tot restauratie en behoud van het Smits-orgel in de Sint-Petruskerk te Boxtel. De Tekst is van de hand van drs. Jan Boogaarts uit Duiven, die tevens optrad als adviseur tijdens de restauratie. Het fraaie fotowerk komt van Piet Rood en Piet van Oers uit Boxtel. Deze laatste tekende tevens voor de lay-out en eindredactie. Grafische verzorging was in handen van Drukkerij Tielen B.V. te Boxtel. Titel: SMITSORGEL in de Sint-Petruskerk Boxtel in volle glorie hersteld. Op de dag van heringebruikneming was het in de kerk te koop voor € 6,--. Daarna kost het € 8,-- en is voor die prijs, onder meer, verkrijgbaar bij de koster van de Boxtelse Sint-Petruskerk, Voorzover de voorraad strekt uiteraard...

30. *KAT MET NEGEN LEVENS*

Tot zover de stand van zaken medio april 2006. Met reden durven we stellen dat dit bijzondere instrument vergeleken kan worden met een kat, waarvan verondersteld wordt dat die beschikt over negen levens . En dan nog een kat met een goede engelbewaarder...

Adviseur drs. Jan Boogaarts verwacht in ieder geval dat het orgel - bij voldoende onderhoud en een juist gebruik van de kerkverwarming - de komende halve eeuw zonder problemen kan doorstaan als een van de topstukken van de Brabantse orgelcultuur.

Het majestueuze Smits-orgel, in volle glorie hersteld en terug in de, fraaie, Boxtelse Sint-Petruskerk (vanaf 1 januari 2006 onderdak voor de Verrijzenisparochie). Foto van dinsdag 3 januari 2006.

** ***** **

31. **NAGEKOMEN BERICHTEN**

Medio ... 2007 werd vernomen dat de speeltafel uit het orgel was verwijderd en te Heythuysen bij Verschueren wordt nagekeken, zulks naar aanleiding van ernstige klachten van diverse organisten over de zware aanslag en het regelmatig voorkomen van 'hangers'. Met Palmzondag 2007 zal het Smits-orgel weer bespeelbaar zijn.

SINT-PETRUSKERK WORDT BASILIEK

Zondag 7 oktober 2012 werd de Boxtelse Sint-Petruskerk, in aanwezigheid van de Bossche Bisschop Antoon Hurkmans, verheven tot basiliek (basilica minor).

32. **BRONNEN**

- de boxtelse St.-Petrus, Piet Dorenbosch/ Jan Clercx (boek I, het Smits-orgel), boek I en II, 1983, 1986;
- Brabants orgelbezit, Frans Jespers, Provinciaal Genootschap voor Kunst en Wetenschappen in Noord-Brabant 's-Hertogenbosch, 1975;
- Langs Nederlandse orgels / Zeeland, Brabant, Limburg, Hans van der Harst 1979, ISBN 90 246 4299 x;
- De orgelbouwers Smits enkele aspecten van hun leven en werk, Stichting Het Brabantse Orgel;

- Langs Nederlandse orgels (Zeeland, Brabant, Limburg) door Hans van der Harst Bosch & Keuning NV, 1979;
- folder met informatie inzake Smits-orgel Boxtel (samensteller onbekend)
- dames Bergman, via drs. S.W. Aarns mondeling vernomen.
- SMITSORGEL in de Sint-Petruskerk Boxtel in volle glorie hersteld (uitgegeven bij gelegenheid van voltooiing restauratie en heringebruikneming orgel, april 2006);
- Brabantse biografieën, deel 7 Boxtel en Liempde;
- Artikel t.b.v. Defensie-periodiek, 1972, Ruud van Nooijen;
- De universele Bach (serie Van Taal tot Klank, Kees van Houten, 2006);
- Muziek onder woorden, een uitgave uit zeventiger jaren 20ste eeuw;
- Nieuwe Winkler Prins in kleur (Elsevier, 1988);
- website Verschueren Orgelbouw Heythuysen BV.

Ttekst & kleurenfoto's: Ruud van Nooijen, Boxtel

*****
 *****
 *** *****